

71. This was not a translation from the fifth-century Armenian version of the Bible, the official version of the Armenian Church.
72. Sarafian, *op. cit.*, pp. 163-192.
73. Michael Chamich, *History of Armenia*, tr. Johannes Avdall (Calcutta, 1827), II, 525-532.
74. M. I. Akhiov, *I. Ocherki iz istorii armianskogo "gosudarstva" II Rossiia i armiane* [I. Essays on the History of the Armenian "State" II Russia and the Armenians] (St. Petersburg, 1902), II, 21-22.
75. Grigoris Galemkarian, *Patmuthiun Hai Lragruthian* [History of Armenian Journalism] (Vienna, 1893), p. 46.
76. Sarkissian, *op. cit.*, p. 119.
77. *Ibid.*, pp. 119-120.
78. Galemkarian, *op. cit.*, pp. 167-178.
79. Hairig = father.

۸۰- و. ج زارتاریان (خاطرات برخی از ارامنه متشخص) (قسطنطنیه ۱۹۱۰)
جلد يك ص ۴-۲. خیریمیان هایریگ بعنوان کاتولیکوس اچمیادزین
انتخاب شد (۵ مه ۱۸۹۲) اما بعثت مداخله دولت ترکیه تا ۲۶ سپتامبر
۱۸۹۳ تقدیس نگشت

81. *Ardziv Vaspurakan* 1862-1863, no. 1, cited in Varandian, *Haikakan* ?
Sharzhman Nakhapatmuthiune, I, 311-312.
82. Sarkissian, *op. cit.*, p. 120.

۸۳- موشاك از ۱۸۷۲ الی ۱۸۷۶ بصورت هفتگی منتشر میشد و تا ۱۸۷۸
هر دو هفته یکبار و از آن بعد تا ۱۸۸۴ بصورت یومیه منتشر می گشت
این نشریه بعثت زیانهای مالی بمدت دو سال به چاپ نرسید. الکساندر
کلانتر تا زمان مرگ خود یعنی ۱۹۱۳ این جریده را اداره میکرد .
موشاك سپس تا سنه ۱۹۱۸ تحت سرپرستی هامبارتسوم آراکلیان و آنگاه
تا ۱۹۲۰ بوسیله لئون کلانتر به چاپ رسیده و آنگاه تعطیل شد.
۸۴- برای اطلاعات دقیق از زندگی آردزرونی، به کتاب (گریگور آردزرونی)
نوشته گریگور (تفلیس ۱۹۰۱-۴) در سه جلد رجوع شود .

85. *Mushak* 1877, no. 35, cited in D. Ananun, *Rusahayeri Hasarakakan Zargatsume 1870-1900* [*The Intellectual Enlightenment of the Armenians in Russia 1870-1900*] (Etchmiadzin, 1922), II, 184-185.

۸۶- این نشریه بوسیله ماطائوس ماموریان (از ۱۸۷۱ الی ۱۹۰۱ به چاپ میرسید و آنگاه پسر اوهراند تا ۱۹۰۹ نشر آنرا ادامه داد.

87. Sarkissian, *op. cit.*, p. 125.
88. *Ibid.*, pp. 125-126.
89. A. M. Indjikian, *Mikael Nalbandiani Kyanki yev Gordzuneuthian Daregruthune* [*Diary of the Life and Work of Mikael Nalbandian*] (Erivan, 1954), p. 17.
90. M. Nalbandian, *Andip Yerker* [*Unpublished Works*], ed. and comp. Ashot Hovhannesian (Erivan, 1935), p. 398.
91. *Ibid.*, pp. 106-107.
92. Indjikian, *op. cit.*, p. 214.
93. *Ibid.*, pp. 306-307.

۹۴- این اثر تحت نام سیمون مانیکیان نوشته شده بود. سایر اسامی مستعار نالبندیان عبارت بودند از کوس، امانوئل و پادوخ کالاکیان.

95. Mikael Nalbandian, *Yerkeri Liakatar Zhoghovadzoy* [*Complete Works*], II, (Erivan, 1947), 258-259.
96. *Ibid.*, I (Erivan, 1945), pp. 93-95.
97. Alice Stone Blackwell, *Armenian Poems* (Boston, 1917), p. 41.
98. *Ibid.*, p. 40.

۹۹- موسسین این کلوب عبارت بودند از ک. کانایان م. تیموریان و ر. بادگانیان (باپانتکانیان). نام کامارکاتیبیا از کلمات اسامی آنها گرفته شده بود عبارت دیگر کامار از قراردادن حرف صد ادا در بین حروف اول اسم کوچک آنها بوجود آمده بود KaMaR و کاتیبیا از بهم پیوستن دو حروف اولیه آخر نام آنها (کا - تی - با) درست شد.

100. Kamar-Katiba, *Kamar-Katibai Banasteghtzuthiunke* [*The Poetry of Kamar-Katiba*] (Moscow, 1881), pp. 8-10.
101. Blackwell, *op. cit.*, p. 92.
102. *Ibid.*, p. 90.

103. Kanar Katiba, *op cit.* (in the poem "Ampamats Massis" ["Clouded Ararat"]), pp. 164-166.
104. G. Khalathian, R. Patkianian *Entir Yerkasiruthiunnere* [Selected Works of R. Patkianian] (1893), p. 279, cited in V. G. Zartarian, *op. cit.*, p. 361.
105. See Raffi, *Ardziu Vaspurakani: Khirimian Hairig* [The Eagle of Vaspurakan: Khirimian Hairig] (Tiflis, 1893).
106. Raffi, *Kaitzer* [Sparks] (3d ed.; Vienna, 1904), I, 394-396.
107. Aram Babayan (ed.), *Hairenik, Hai Groghnere Haireniki Masin* [Fatherland, Armenian Writers on the Fatherland] (Erivan, 1946), pp. 139-140 (excerpt from Raffi's "David Beg").
108. Raffi, *Kaitzer*, I, 397-398.
109. Blackwell, *op. cit.*, pp. 215-246 (from Raffi's poem "The Lake of Van").
110. Raffi, *Khente* [The Fool] (3d ed.; Vienna, 1905), pp. 411-432.
111. Babayan *op cit.*, p. 137.

فصل سوم از ۱۲۹ تا ۱۶۲

1 - Zeiton - olive

۲- ملت زیتون در طول زمان تغییر یافته است در کتاب (در گذشته و حال زیتون چاپ وین ۱۹۰۰) آمده است که ۱۵۰۰ خانوار ارمنی در زیتون بسر می‌برند. در آن ولایت ۲۴ خانوار ترک بوده است که در ۱۸۹۶ آنجا را ترک گفتند. نویسنده کتاب مزبور می‌نویسد که در سنه ۱۹۰۰ رویحرفته ۳۲ دهکده وجود داشت و مجموع اهالی آن ناحیه ۲۱۵۰۰ نفر بوده است که ۱۸۵۰۰ تن از آنها ارمنی محسوب میشدند. لئونیس آلیشان در کتاب سیسون، (و نیز ۱۸۹۹) صفحه ۱۹۴ آمار یکایک قراء زیتون را در ۸۰ - ۱۸۷۸ ذکر می‌کند. در کتاب جمعاً ۲۸ دهکده نام برده شده. مجموع جمعیت ۲۷۴۶۰ نفر ارمنی و ۸۳۴۴۰ نفر عثمانی بوده است. به کتاب دائرة المعارف اسلامی قسمت ارمنستان رجوع شود.

۴- زیتونتسی ص ۳۲-۳۰. متن کامل در آنجا آمده است.

۵- مورخین در مورد تعداد این جنگها اتفاق نظر ندارند. برخی آنها را شانزده وعده ای آنها را تا سنه ۱۸۹۵-۱۷۸۰ جمعاً ۵۷ درگیری میدانند.

6. Avertis Nazarbek, "Zeitun," *Contemporary Review*, LXIX (April 1896), 513-514.
7. *Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens avant et après la proclamation de la Constitution ottomane* (Constantinople, 1917), pp. 21-22.
8. Zeituntsi, *op. cit.*, I, 91-92.
9. Stepanōs Palasanian, *Hayots Patmuthiun [History of the Armenians]* (Constantinople, 1919), pp. 525-526.

۱۰- تایمز لندن ۲۵ فوریه ۱۸۶۲ گزارشی از جریده ترکی (جریده حوادث) را نقل کرده که به موجب آن ۲۵۲۰۶۷ کریمه ای و تاتار بدنبال جنگ کریمه وارد ترکیه شدند

۱۱- بریتانیای بزرگ ، مکاتبات مربوط به کمیسیون تحقیقاتی آل عثمان بمنظور تحقیق اوضاع ولایت آلپو / چاپ پارل سال ۱۸۸۰ جلد ۸۰ (نامه و گزارش ها) ۲۴۶۸ ، ترکیه شماره ۱ (۱۸۸۰) نامه سوم در شماره ۸۳ نامه سروان چرمساید به سرآستین لایارد ص ۸۲ - ۷۷ - یکی از علل عمده شورش زیتون در ۱۸۷۸ ضبط به جبر زمین های زیتونیان بدست مقامات دولتی بوده است

12. Zeituntsi, *op. cit.*, I, 101-103.

۱۳- Ibid ص ۱۰۵-۱۰۴ ، ساروخان : هایکا کان خندیرن ... ص ۹۲ . می نویسد که لئون در ماه فوریه ۱۸۷۶ در میلان بدرود حیات گفته و شش فرزندش را با فقر و مسکنت برجای گذاشت

14. Aghassi, *Zeitoun depuis les origines jusqu'à l'insurrection de 1895*, tr. Archag Tchobanian (Paris, 1897), p. 122

15. *Ibid.*, pp. 123 ff.

16. Zeituntsi, *op. cit.*, I, 112.

17. Eprikian, *op. cit.*, p. 780.

۱۸- زیتونتسی. نایاب قسمت يك ص ۲۷-۲۶. آقاسی نایاب ص ۱۳۴. چند خانوار ترک و عثمانی در زیتون بصرمی بردند که دائماً دوشادوش ارامنه بادولت عثمانی جنگ میکردند و اینان عبارت بوده اند از اهالی لازستان که در ۱۵۴۷ از طرابوزان به زیتون مهاجرت کرده بودند.

19. Aghassi, *op. cit.*, p. 153.
20. Zeituntsi, *op. cit.*, I, 121
21. *Ibid.*
22. *Ibid.*, pp. 125-126
23. Leo, *Thiurkahan Heghlapokhuthian Gaghaparabanuthiune* [The Ideology of the Armenian Revolution in Turkey] (Paris, 1934, I, 10
24. Sarkissian, *History of the Armenian Question to 1855* (Urbana, Ill 1938), p. 129.
25. *Ibid.*
26. V. Aghazumtsian, *Mikael Nalbandiani Satsial-Tentesagutakan Hrayatskner* [The Social-Economic Views of Mikael Nalbandian] (Erivan, 1935), p. 100.
27. Zeituntsi, *op. cit.*, I, 124-125.
28. Iut Aghaniants, *Divan Hayots Patmutiun* [Archives on Armenian History], Vol. XIII, *Harshastutakanner Tadjkahayastanum (Vazegager 1801-1888)* [Oppression in Turkish Armenia (Documents 1801-1888)] (Tiflis, 1915), pp. 55-56
29. For a facsimile of this letter see M. Nalbandian, *Andip Yerker* [Unpublished Works] d. nd comp Ashot Hovhannessian leaf opposite p. 136. On pp. 137-142 Nalbandian explains the contents of the letter to the Russian authorities in St. Petersburg. Hovhannesian establishes that the letter was written by Tagvorian in 1862 not by Sevadjian in 1861 as previously stated by Yervand Shahazir, *Divan Mikael Nalbandiani* [Archives on Mikael Nalbandian] (Erivan, 1932), pp. 348-350. Shahazir quotes the complete text of this letter.
30. Mikael Nalbandian, *Yerkeri Liakatar Zhoghovadzoy* [Complete Works] (Erivan, 1949), IV 283-284.
31. M. Nalbandian, *Andip Yerker*, leaf opposite p. 136 and p. 241.
32. *Ibid.*, pp. 228-229, 235, 240, 241.
33. *Ibid.*, pp. 235-239; Nalbandian, *Yerkeri Liakatar Zhoghovadzoy*, II, 302-306, IV, 82-86.
34. *Massis*, Saturday, August 25, 1862, no. 551, cited by A. Fenerdjian, "Azat Vormnadruthiune Hayots Metj" [Freemasonry among the Armenians], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly], XXXII (October 1954), 95-97.
35. *Massis*, November 8, 1862, no. 560, cited by Fenerdjian, *op. cit.*, 99-100.
36. *Massis*, August 22, 1864, no. 654, cited by Fenerdjian, *op. cit.*, 97-98.
37. A. Aghazumtsian, *op. cit.*, p. 101.
38. M. Serobian, *Mer Paikare Hai Azatagruthian Ughion* [Our Struggle in the Path of Armenian Liberation] (Cairo, 1848), p. 114.
39. Albert Vandal, *Les Arméniens et la réforme de la Turquie* (Paris, 1897), p. 39.
40. Arshak Alboyadjian, *Minas Tcheraz Ir Kionke yev Gordze Ir 60 Amiah Hobeliani Artiv* [The Life and Work of Minas Tcheraz on the Occasion of the 60th Anniversary of His Public Career] (Cairo, 1927), pp. 72-73.
41. Ormanian, *Asgapatum*, III, 4169.

۴۲ - کیلی کیا (سن پترسبورگ ۱۸۹۴) ص ۳۳۱-۳۲ رهبران مجلی عبارت بوده اند از سردی بنام ترغوند وزنی جوان موسوم بغیسایت . هر دوسمتی از طرف دولت عثمانی در شهر آلیو محبوس بودند .

۴۳ - مصاحبه شخصی با پدر بدروس کاسارجیان ، از اهالی سیس در کیلی کیا عمه او از اعضای سازمان (سر) بوده و بغیسایت را می شناخت . این سازمان مذهبی هنوز هم ، بخصوص در بین جوامع ارمنی شرق مدیترانه باقی مانده است . اعضای آن که (محبت چیتر) نام دارند خود را وقف نماز و تزکیه نفس کرده و مورد پذیرش کلیسای ارمنی هستند .

44. Ruben Berberian, "Hai Masonnere yev 'Ser' Othiake Polso Metj" ["The Armenian Masons and the 'Ser' Lodge in Constantinople"], *Hairenik Amsagir [Hairenik Monthly]*, XV (March 1937), 77.

45. *Ibid.*, 77, 82, 84-85.

46. *Ibid.* (May), 122, 126-127

47. *Ibid.* (March), 84 (April), 130.

48. *Ibid.* (April), 130-131.

49. Alboyadjian, *op. cit.*, p. 73; Ormanian, *Azgapatum*, III, 4323-4324 Ormanian states that the money was bequeathed for the purpose of establishing a college in Cilicia.

50. Alboyadjian, *op. cit.*, p. 74.

51. *Hiusiss [North]*, 1863, No. 1., cited by M. G. Nersessian, *Hai Zhoghovurdi Azatagvakan Paikare Thiurkakan Bernapetuthian Dem [The Struggle for Freedom of the Armenian People against Turkish Oppression]* (Erivan, 1955), p. 120.

52. Nalbandian, *Yerkeri Liakatar Zhoghovadzoy*, IV, 283.

53. Berberian, *op. cit.* (May 1937), p. 131. Hakobik Noradounghian was the uncle of the Ottoman government legal advisor, Gabriel Effendi Noradounghian.

54. Aghaniants, *op. cit.*, XIII, 55.

55. Berberian, *loc. cit.*

56. Aghaniants, *op. cit.*, 57, 58.

57. *Ibid.*, 57.

58. Berberian, *loc. cit.*

۵۹ - اشعار مکر تیچ بشیک تاشلیان که به زیتون هدیه شده اند اهمیت خاصی دارند. آرشالک چوبانیان ، (نوشته ها و نطق های مکر تیچ بشیک تاشلیان) (پاریس ۱۹۰۴) ص ۲۶-۱۲۰ . ترجمه شعر انگلیسی بشیک تاشلیان تحت

عنوان مرگ يك جوان زيتونى در (اشعار ارمنى) چاپ بوستون ۱۹۱۷
ص ۶۶-۶۷ ديده ميشود .

60. Leo, *Thiurkhai Heghapokhuthian Gagharabanuthiune*, I. 31.
61. Nersessian, *op. cit.*, pp. 122-123.
62. Frederick Millingen (Osman-Scify-Bey), *La Turquie sous le règne d'Abdul-Aziz 1862-1867* (Paris, 1863), pp. 168-170.
63. *Ibid.*, p. 168.

۶۴ - حدود ناحيه ولايات ارضروم نيز دچار تغييرات متعددى شد . در ۱۸۷۵ آنجا به شش ولايت مجزا ارضروم ، وان ، كليادى ، بيتليس درسيم ، قارص وچيلدير تقسيم شد . اين ولايات نيز بنويه خود دچار تغييرات كشورى ومحلى گشتند .

۶۵ - سنجك عبارت از يك بخش حكومتى امپراطورى عثمانى مى باشد . اين تقسيمات ، به ترتيب مساحت معمولاً بدین صورت هستند : ولايت ، سنجك (يا بخش) كازا ، ناحيه و كاريس . اين نواحى بوسيله يك والى ، متصرف ، قائم مقام ، مدير ومختار اداره ميشدند . براى اطلاع بيشتر از اداره تقسيمات فوق به كتاب Vital cuinot Le turquie d'Asie: (پاریس ۱۸۹۰) رجوع شود .

66. Millingen, *op. cit.*, p. 170.
 67. *Ibid.*, pp. 173-174.
 68. *Ibid.*, pp. 171-175.
 69. V. Shahrman, *Haikakan Khentirin Dzacoume [The Origin of the Armenian Question]* (Constantinople, 1912), p. 35, cited by Sarkissian, *op. cit.*, p. 38.
- was formed by joining the first two letters of their last names: Ka-Ti-Ba.
70. Millingen, *op. cit.*, p. 192.
 71. Great Britain, *The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916* (Miscellaneous No 31 1916), p 614
 72. Frederick Millingen, *Wild Life among the Kurds* (London, 1870), p 156.

۷۳ - اطلاعات اوليه ما در باره اتحاديه رستگارى كه بمنظور رسيدگى به آلام ملت ارمنى تأسيس شده بود ، از اسناد متعددى گرفته شده كه در (آرشيوهاى تاريخ ارمنه) تاليف كشيش آفانيانس شماره ۱۲ ص ۲۷۸-۲۶۹ آمده است .

74. *Ibid.*, pp. 269-270.
75. *Ibid.*, p. 271
76. *Ibid.*, pp. 273-275
77. *Ibid.*, pp. 276-278
78. For a detailed description of these two organizations see chapter vi of the present work
79. Great Britain, *State Papers, 1877-1878*, LXIX 766
80. H. H. Djankulian, *Hishatahner Haikakan Djeknazhamen* [Memories from the Armenian Crisis] (Constantinople 1915) I, 50-51; Ervant D. Megerditchian, *Krahan-Palmakan Hanrakitavan Vaspurakan Ashkharhi* [Literary-Historic Encyclopedic of the World of Van], MS
81. Great Britain, *Despatch from Her Majesty's Ambassador at Constantinople Forwarding a Copy of the Identic Note Addressed to the Porte on the 11th June, 1880*. Parl. Pubs., 1880, Vol. LXXXI (Accounts and Papers), c. 2611, Turkey No. 9 (1880), pp. 1-3.
82. Great Britain, *Further Correspondence respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria*. Parl. Pubs., 1880, Vol. LXXXII (Accounts and Papers), c. 2712, Turkey No. 23 (1880), Inclosure 1 in no. 154. Collective Note addressed to the Porte, pp. 275-282. This Collective Note was presented to the Sublime Porte on September 11, 1880.
83. *Ibid.*, 1881, Vol. C (Accounts and Papers), c. 2986, Turkey No. 6 (1881), no. 148. Earl Granville to Her Majesty's Embassies at Paris, Berlin, Vienna, St. Petersburg, and Rome, p. 290

۸۴ - نام ناحیه جغرافیائی ارضروم در آثار ارمنی بصورت (گارنی) آمده است. این ناحیه در منطقه وسیعی بنام (ارمنستان علیا) واقع شده و یکی از پانزده ولایات ناحیه ارمنستان باستانی است. در کتاب د. آنانون جلد ۲ ص ۲۰۵ سازمان ۸۲-۱۸۸۱ ارضروم بعنوان (انجمن مخفی ارامنه ارمنستان علیا) نامیده شده. این نام بوسیله ج. گیوزالیان در کتاب (تجدد فکر سیاسی ارامنه و فدراسیون داشناکسوتیون) (پاریس ۱۹۲۷) ص ۱۱۷ به سازمان ارضروم نیز اطلاق شده. نظر گیوزالیان در مورد تاریخ سازمان با آنانون تفاوت دارد. وی تاریخ آنرا اواخر سنوات ۷۰ میدانند. نام مشابه دیگری بوسیله واراتزیان به آن اطلاق شده که عبارتست از (ریشه و مؤسسين فدراسیون داشناکسوتیون) چاپ ۵ - ۵ - بیورد (بخش فدراسیون انقلابی ارامنه) بوستون ۱۹۵۰ ص ۷۱. وراتزیان می گوید که در سنه ۱۸۸۱ سازمانی مخفی بنام (هاشتیان هایرنیاتس گاکتنی انکروتیون باردسر هایوتس) حامیان انجمن مخفی سرزمین اجدادی ارامنه ساکن ارمنستان علیا)

تشکیل شده بود. Seropian در Mer Paikare صفحه ۱۸۱ می گوید که سازمان انقلابی گافتنی میوتیون یاردرسهایوتس (اتحادیه سری ارامنه ارمنستان علیا) در ۱۸۷۰ در ارضروم تشکیل شده بود نرسیسیان در کتاب خود ص ۱۸۲ می نویسد که در ارضروم يك سازمان فرهنگی و تربیتی بنام (یاردرسها یکی انکروتیون) (انجمن ارمنستان علیا) وجود داشته است نرسیسیان تاریخ تشکیل این انجمن را ننوشته و همینقدر میگوید که انجمن مخفی انقلابی ارضروم در سنوات ۸۲-۱۸۸۱ بنام (پاشتیان هایرنیاتس) فعالیت میکرد . در مقاله ای تحت عنوان (سیر نهضت انقلابی ارامنه) نوشته DZ-H در نشریه آراوت (سحر) که در قفقاز منتشر میشد، در شماره بیست و نه مورخه ۲۴ اوت ۱۹۰۷ که بوسیله (شه باز) برای نشریه تنودیک، آمفون و ارتسوتیس (سالنامه برای همه) قسطنطنیه (۱۹۱۱) تاختیص شده بود، می گوید که در سنوات ۸۳-۱۸۸۲ سازمانی مخفی بنام زینامیتر انکروتیون در ارضروم وجود داشته است که ترجمه نام آن (انجمن حامدین اسلحه) است . نظر باینکه در تواریخ (حامیان سرزمین اجدادی) (۱۸۸۱-۸۲) اختلاف نظر مشاهده میشود، لذا امکان آن می رود که گاهی اوقات نویسنده به سازمان مخفی انقلابی دیگری اشاره کرده باشد که محتملا پیش از سنه ۱۸۸۱ در ارضروم فعالیت داشته است .

۸۵- م . نیشکیان، (آراتجین کایذرر ا ج می کارنو و مزارتونیکن) (نخستین جرقه ها، صفحه ای از بیداری در ارضروم (بوستون ۱۹۳۰) . در این اثر اطلاعات دقیقی درباره تشکیل و فعالیت حامیان سرزمین اجدادی داده شده و محتملا تنها منبع اولیه قابل توجه در این زمینه است . نیشکیان مشاور کمیته مرکزی بوده و برادرش از موسسین انجمن محسوب میشد .

86. *Ibid.*, p. 118.

87. Leo. *Thiurkahai Heghapokhuthian Gaghaparananuthiur*, I, 139.

88. Seropian, *Mer Paikare*, p. 183

89. *Ibid.*

90. Nersessian, *op. cit.*, p. 182.

91. Nishkian, *op. cit.*, pp. 9, 115-117, 121.

92. *Ibid.*, p. 117.

93. *Ibid.*, pp. 117-118.

94. *Ibid.*, pp. 118-119.

95. *Ibid.*, pp. 119-124.

96. *Ibid.*, p. 128

97. *The London Times*, January 3, 1883.

98. *Ibid.*, January 10, 1883.

99. *Ibid.*, January 3, 1883; January 10, 1883.

100. *Ibid.*, January 12, 1883.
101. *Ibid.*, June 8, 1883.
102. Ormanian, *Azgapatum*, III, 4466. See also his *K'hoik yev Khosh* [*Thoughts and Talks*] (Jerusalem, 1929), pp. 118-123.
103. The London Times, June 23, 1884.
104. Ormanian, *Azgapatum*, III, 4467.
105. Karapet Nishkian escaped arrest and left for the United States on September 1, 1883. His brother H. M. Nishkian joined him in 1888. Karapet died in Fresno, California, in June, 1916, and his brother died there in 1932.
106. Nishkian, *op. cit.*, p. 145.
107. Ananun, *op. cit.*, II, 205.
108. Ormanian, *Azgapatum*, III, 4467.

از ۱۶۲ تا ۱۸۲

فصل چهارم

1. Var.: Armenagan.
2. Gabriel Lazian, *Demker Hai Azatagrakan Sharzhumen* [Personalities from the Armenian Liberation Movement] (Calro, 1949), p. 1; G. Doumergue, *L'Armenie les massacres et la question d'Orient* (2d ed.; Paris, n.d.), 155; Haïr Andon (Ervant D. Megerditchian), "Megurditch Portaukalian," *Vashbouragan* (edited by Ervant D. Megerditchian and published monthly in Boston), II (March, 1941), 2-3.
3. *Tip U Tar* [Type and Letters] (Constantinople, 1912), p. 158.
4. Lazian, *op. cit.*, p. 2.
5. *Ibid.*
6. *Tip U Tar*, pp. 158-159; Lazian, *op. cit.*, pp. 2-3.
7. Lazian, *op. cit.*, p. 3.
8. *Ibid.*, p. 4.
9. Mikael Varandian, *H.H. Dashnaksuthian Patmuthiun* [History of the A.R. Federation] (Paris, 1932), I, 28-29; Mikael Varandian, *Haiakan Sharzhman Nakhapatmuthiune* [Introductory History of the Armenian Movement] (Geneva, 1914), II, 269-271; Lazian, *op. cit.*, p. 4.
10. Lazian, *op. cit.*, pp. 3-4.
11. Varandian, *Nakhapatmuthiune*, II, 271; Garnik Giuzalian, "M. Portuguese (Mi Etj Heghapokhakan Patmuthiun)" ["M. Portuguese (A page from the Revolutionary History)"], *Vem*, XVI (July-October 1936), 8.
12. A. Alboyadjian, *Minas Teheraz*, p. 90.

۱۳- هامبارسوم یرامیان - Hushardsan (خاطره) (اسکندریه، تا مصر ۱۹۲۹) قسمت اول ص ۸۳ - ۸۰ - ۳۵ - ۳۲ وارانندیان

Nakhapatmuthiune جلد ۲ ص ۲۷۲ ، آرتاک دارینیان ، (خاطرات ۱۹۴۰ - ۱۸۹۰ ازایام نهضت آزادیبخش ارمنه) پاریس ۱۹۴۷ (به ارمنی) ص ۱۱۷-۱۱۴ ، (نامه‌های مربوط به اوضاع ملل مقیم ترکیه آسیائی در ۸۹-۱۸۸۸ انگلستان انتشارات پارل . ۱۸۸۹ ، شماره ۸۷ (اسناد و مدارک) ۵۷۲۳ ترکیه شماره ۱ (۱۸۸۹) . سند شماره ۳ در نشریه شماره ۸۵

دروان دو گروه سیاسی وجود داشتند که به امور محلی رسیدگی میکردند . این دو گروه در زمان جنگ کریمه تشکیل شدند . در آن زمان مشاجره‌ای در مورد تشکیل سپاهیان در گرفته بود و تصمیم گرفته شد که مردم از طریق هدایا و موقوفه‌های خود سربازخانه‌هایی بسازند تا دیگر سربازان در خانه‌های آنها سکونت ننمایند . بودجه لازمه تأمین شده و سربازخانه ساخته شد . مشاجره مربوط به این موضوع به تشکیل دو گروه سیاسی مخالف همدیگر منجر شد که عبارت بودند از بوغوزیان و آهوغوزیان ها . بوغوزیان ها عنصر ارتجاعی تحت سرپرستی بوغوس واردات ملیکیان بودند . آهوغوزیان ها تحت سرپرستی معلمی موسوم به عوانس که از طرف مخالفین کولوزیان نامیده میشد قرار داشتند . کشمکش همین دو گروه در مدت چند دهه حوادث نامطلوبی به بار آورد . نهضت انقلابی که در سنوات ۱۸۹۰ کسب قدرت کرده بود ، به مبارزه بین این دو گروه خاتمه بخشید . و تدریجاً به سازمانهای انقلابی جدیدی پیوستند که در جامعه وان تشکیل شده بودند .

14. Lazian, *op. cit.*, p. 5.

15. *Ibid.*; Varandian, *Nakhapatmuthiune*, II, 272.

16. M. Portugalian, "Armenia" i Husharar [An Anthology from "Armenia"] (Marseilles, 1890), p. 4.

17. *Ibid.*, p. 5.

18. *Ibid.*, pp. 4-6; Great Britain, Turkey No. 1 (1889). Inclosure in no. 1. Appendix to Memorial, Being a Brief Summary of Arrests, Imprisonments, and Banishments Suffered by Individual Armenians for Political Reasons, between the Years 1885 and 1888, pp. 2-4; *ibid.*, Inclosure 3 in no. 85. Annex 1, List of Political Prisoners at Van, p. 75; *ibid.*, Inclosure 3 in no. 85. Annex 2, List of Armenians Exiled or Punished Summarily, p. 75.

19. Arpiar Arpiarian, "Hayastan yev G. Bolis" ["Armenia and Constantinople"], *Nor Kiank* [New Life], II (September 1899), 275.
20. Portuguese, *op. cit.*, p. 4.
21. *Ibid.*, p. ii.
22. *Ibid.*, p. 9.
23. *Ibid.*, pp. 45-49.
24. *Ibid.*, p. 75.
25. *Ibid.*, pp. 73-78.
26. *Ibid.*, p. 81.

۲۷ - موشق سروبیان (مانچسترری عای گاقوت) (جامعه ارمنی منچستر،

انگلستان) (هوستون ۱۹۱۱) ص ۱۲۶، ویکونت دوکروزون

La rebellion Armenienne (پاریس ۱۸۹۵) تا ص ۴۲-۳۹.
نام دیگر این سازمان در لندن، (انجمن ارمنه) بود که بعدها بعنوان
(انجمن آنگلو-ارمنی) نامیده شد.

29. *Ibid.*, p. 77 n.; Doumergue, *L'Arménie, les massacres et la question d'Orient*, p. 160; Seropian, *Mer Paikare*, p. 184.
30. G. Beozikian (Shikaher), "Khçeri Tun" ["House of the Straw Mat"], *Vasbouragan* (edited by Ervant D. Megerditchian and published monthly in Boston), II (April 1941), 2-3; *ibid.*, "Azatakrakan Sharzhumner Vanum" ["Movements for Freedom in Van"], II (September 1941), 2; Personal letters from Mr. Ervant D. Megerditchian.
31. Armenia was banned from the Ottoman Empire after the publication of the fourth issue, August 7/19, 1885. Until that date it had four hundred subscribers, three hundred of them in Turkey. The journal was prohibited from entry into Russia on January 20/February 2, 1886.
32. Ruben Khan Azat, "Haxi Haghapokhakani Husherits" ["Memoirs of an Armenian Revolutionary - *Hairenik Amagir*, V (June 1927), 68. Great Britain, *Further Correspondence respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey*. Parl. Publ., 1892, Vol. XCVI (Accounts and Papers), c. 6632, Turkey No. 1 (1892) no. 63. Vice-Consul Devey to Acting Consul Hampson—(Received at the Foreign Office, August 21), p. 68.
33. Varandian, *Dashnaksuthian Patmuthiun*, I, 51; Great Britain, *Correspondence respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, and the Trial of Moussa Bey*. Parl. Pubs., 1890, Vol. LXXXII (Accounts and Papers), c. 5912, Turkey No. 1 (1890), Inclosure 4 in no. 4. M. Portuguese to M. Koufaksizian, pp. 9-10.
34. Darbinian, *Hai Atatagrakan Sharzhman Ozeren*, p. 124.

۳۵ - ل. عجمیان (هاشر) آرمناک یکاریانی (خاطرات رکاریان آرمناک)
 (قاهره ۱۹۴۷) ص ۸۴-۸۱ دارینیان ص ۱۲۸-۱۲۵ شامل برنامه
 آرمناکان . اما مانند کتاب عجمیان اصل آن ارائه نشده است در هر دو متن
 عجمیان و دارینیان ، به برنامه آرمناکان بعنوان (سازمان) اشاره
 شده است.

36. Adjemian, *op. cit.*, pp. 81-84.
37. Petros Tonapetian (Vaghinak), *Hayastan yev Hai Zhoghovurde Dareri Mitjov (Armenia and the Armenian People through the Centuries)* (Paris, 1949), II, 245.
38. Statement by Mr. Iknadios H. Kazanjian, a native of Van and a former member of the Armenakan Party, personal interview.
39. Great Britain, *Correspondence respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria*. Parl. Pub., 1880. Vol. LXXX (Accounts and Papers), c. 2537. Turkey No. 4 (1880), no. 26. Major Trotter to the Marquis of Salisbury—(Received September 16), p. 48.
40. Dashinian, *op. cit.*, pp. 124-125.
41. A. Amurian, *H.H. Dashnaktsuthiune Paraskastanum 1890-1918 [The A.R. Federation in Iran 1890-1918]* (Teheran, 1950), p. 14.

۴۲ - سایر اعضای فعال عبارت بودند از :

Verdenes Akhikian (brothers), Yeghiazar Rambakgizian, H. Barseghian, Grigor Beozikian (Shikaher), Azganaz (also called Avetis) Tchutchian, Arshak and Tigran Tchutchian (brothers), Artak Darbinian, Vardan Golosthian, Yeghiche Gontaktchian, Karapet Koulaksizian, Sayat Hadji, Hovhannes and Shahen Tchortanian (brothers, whose family name was later changed to Hagopian), Ohanes Kankanpanoian, Sano Karapet, Iknadios and Ruben Kazanjian (brothers), Ghevond Khandjian, Garegin Koredzian, Hovhannes Kuloghlian, Tigran Mahelian, Garegin Manukian (known by the surname Bagheshtsian), Murat Muratian (there were two different men with this same name), Voskan Nazar, Mikael Natanian, Tigran Nortuzian, Grigor Odian, Vahan Peneian, Karapet Salakian, H. Servandstian, Hemayeak (also called Mushegh) Tangaradjian, K. Tchapidjian, Geigoris Terlemezian (brother of Mekertitch Terlemezian), Panos Terlemezian (cousin of Mekertitch Terlemezian), Anushavan Ter Mekertitchian, Ter Nersis Kuhana (a priest), Y. Voskeritchian, and Armenak Yekarian.

43. Darbinian, *op. cit.*, p. 123; Adjemian, *op. cit.*, p. 7; Varandian, *Dash-naktsuthian Patmuthian*, I, 30; Great Britain, Turkey No. 1 (1889), *op. cit.*, Inclosure in no. 95. Extract from the "Eastern Express" of June 25, 1889, pp. 83-84; *ibid.*, no. 102. Sir W. White to the Marquis of Salisbury—(Received July 15), p. 89; Great Britain, Turkey No. 1 (1890), *op. cit.*, no. 4. Sir W. White to the Marquis of Salisbury—(Received August 9), p. 4; *ibid.*, Inclosure 1 in no. 4. Colonel Cherm-side to Sir W. White, p. 4; *ibid.*, Inclosure 2 in no. 4. Vice-Consul Devey to Colonel Cherm-side, pp. 4-7; *ibid.*, Inclosure 3 in no. 4. M. Patigian to M. Koulaksizian, pp. 7-9; *ibid.*, Inclosure 4 in no. 4. M. Portugalian to M. Koulaksizian, pp. 9-10; *ibid.*, Inclosure 5 in no. 4. Extracts from the Diary of M. Koulaksizian, pp. 10-11. For a biography of Goloshian and Agripasian see S. Nervanian, *Heghapokhakan-ner—Yardan Goloshian, H. Agripasian* [Revolutionaries, Yardan Goloshian, H. Agripasian] (Geneva, 1905).
44. Aram-Ruben, *Hai Heghapokhakan Me Hishatakner* [Memoirs of an Armenian Revolutionary] (Los Angeles, 1952), II, 268-269.
45. Varandian, *Dashnaktsuthian Patmuthian*, I, 31.

٤٦ - پس از مرگ چاتو، شرو به دانشكدها پیوست .

47. Great Britain, *Correspondence relating to the Asiatic Provinces of Turkey*. Parl. Pubs., 1896, Vol. XCV (Accounts and Papers), c. 8015, Turkey No. 3 (1896). Inclosure 2 in no. 79. Vice-Consul Devey to Consul Graves, pp. 53-54; *ibid.*, no. 86. Vice-Consul Devey to Acting
48. Great Britain, Turkey No. 1 (1889), Inclosure in no. 1. *Appendix to Memorial, Being a Brief Summary of Arrests, Imprisonments, and Banishments Suffered by Individual Armenians for Political Reasons, between the Years 1885 and 1888*, pp. 2-3; *ibid.*, Inclosure 3 in no. 85. Vice-Consul Devey to Consul Cherm-side, pp. 74-75; *ibid.*, Inclosure in no. 4. Appendix to Memorial, pp. 5-6; *ibid.*, Inclosure in no. 96. Mr. Devey to Consul Cherm-side, pp. 84-85.
49. *Ibid.*, Inclosure 1 in no. 85. Consul Cherm-side to Sir W. White, p. 71.
50. *Ibid.*, Inclosure 3 in no. 85. Vice-Consul Devey to Consul Cherm-side, pp. 71-72.
51. *Ibid.*
52. *Ibid.*, Inclosure 2 in no. 68. Vice-Consul Devey to Consul Cherm-side, pp. 55-56; *ibid.*, Inclosure 3 in no. 68. Memorandum, p. 56; *ibid.*, Inclosure 3 in no. 85. Vice-Consul Devey to Consul Cherm-side, pp. 71-72.
53. *Ibid.*, Inclosure 1 in no. 85. Consul Cherm-side to Sir W. White, p. 71.

٥٤ - این ارقام شامل کسانی نیست که از گرسنگی، بی خانمانی و سختی های زمان قتل عام تلف شدند .

بلیس ادعا می‌کند که براساس اظهارات سفرای انگلیس و فرانسه در قسطنطنیه، تعداد قربانیان کمتر از ۵۰۰۰۰ نفر نبوده است. گابریل آمار مقامات عثمانی را ارائه می‌دهد که ۸۰۰۰۰ نفر است. لپسیوس تعداد قربانیان را بین ۸۰ الی ۱۰۰ هزار نفر تعیین کرده است، پیرز می‌گوید که تعداد قربانیان یکصد هزار بوده است. هورتون این آمار را ۱۷۹۵۷۰ ذکر می‌کند. مکار و هیئت ارامنه اظهار می‌دارند که سیصد هزار نفر نابود شدند. برای اطلاع بیشتر به مقاله‌های ذیل رجوع شود.

55. Ministère des affaires étrangères, *op. cit.*, no. 212. M. P. Cambon, Ambassadeur de la République française à Constantinople, à M. Hanotaux, Ministre des affaires étrangères, p. 239, *ibid.*, no. 215. M. P. Cambon, Ambassadeur de la République française à Constantinople, à M. Hanotaux, Ministre des affaires étrangères, p. 240.
56. Yeramian, *Hushardson*, II. 162.

- ۵۷ - مصاحبه خصوصی آقای ایکنادیوس ه. کازانچیان، ایشان بعنوان يك انقلابی آرمناکان، در ژوئن ۱۸۹۶ در وان با عثمانیها نبرد کرده بود. از صدها انقلابیون ارمنی که در این زمان جنگ میکردند، او جزو بازماندگان معدودی بود که به ایران رسید.
- ۵۸ - مکاتبات خصوصی لوئیز نالبندیان با آقای اروانت د. مگردچیان، از اهالی وان و عضو حزب آرمناکان.

فصل پنجم

از ۱۸۲ تا ۲۲۲

- ۱ - در ۱۸۹۰ سازمان بطور رسمی حزب انقلابی هونچاکیان نام گرفت. این اسم در ۱۹۰۵ به حزب دموکرات سوسیال هونچاکیان تغییر یافت و آنگاه در ۱۹۰۹ مبدل به حزب سوسیال دموکرات هونچاکیان یعنی نام امروزه خود شد. هونچاکیان با هجی‌های متعددی تلفظ میشود که عبارتند از: هونچاک، هنجاک، هنتچاک، هینچاک و هیتچاک.

2. Hagop Turabian, "The Armenian Social Democratic Hentchakist Party," *Ararat*, III (July 1915-June 1916), 451, 456.
3. Ruben Khan Azat, "Häi Heghapokhakani Husherit" ["Memoirs of an Armenian Revolutionary"], *Hairenik Amisagir*, V (June 1927), 69.

۴ - مصاحبه خصوصی لوئیز نالبنديان با موزيسين ارمني روبن تيگريانيان، از اهالي تفليس . وی با آوتيس نظربکيان دوستي نزديك داشته و با دائي او مليكازاريان اهل تفليس نيز آشنا بوده است .

۵ - اندكي بعد، آوتيس نظربکيان و مريم واردانيان (مارو) ازدواج کردند . آنها دو بچه ، يکي بنام **واتيا** و دختری بنام **پيلکا** داشتند . خانواده نظربکيان در انگلستان اقامت گزيد اما چند سال بعد زن و شوهر از هم جدا شدند و آوتيس با دختر عموی خود ازدواج کرد . در ۱۹۲۷ آوتيس نظربکيان به ايالات متحده آمريکا رفت و به دعوت کمیته تاريخ انقلابی در مسکو عازم پایتخت شوروی شده و بعنوان مورخ **هنچاک** در آنجا بسربرد . در مورد اقامت کوتاه نظربکيان در انگلستان به کتاب (ظنين طلائی) نوشته ديويده گارنت (نويورک ۱۹۵۴) ص ۴۰-۳۹ رجوع شود .

۶ - نيكولی ماتينيان بدین مناسبت به تفليس برگشته بود چون در روزهای اول که آوتيس نظربکيان و مريم واراندیان وارد ژنو شدند دچار مضيقه مالی گشت .

7. Khan-Azat, *op cit.*, p. 69

8. *Ibid.*, p. 71

9. *Ibid.*, p. 70.

10. *Ibid.*, p. 71.

11. Khan-Azat, *Hairenik Amsagir*, V (July 1927), 53.

12. *Ibid.*, p. 54

13. *Hunchak*, October-November 1888 *Hunchak* is also spelled *Hentchak*

۱۴ - **لئو** - (تيورکاي هفاپوخوتيان گاقاپاراپانوتيون) جلد ۱ ص ۵۲-۱۴۸ آوتيس نظربکيان هرچندکه در تبريز بدنيا آمده بود ، اما بعنوان ارمني روسيه شناخته ميشد زيرا از اوان کودکی در روسيه بسر برده و در آنجا تحصيل کرده بود . **خان آزات** ، هاپرنک آمساکير قسمت ۵ (ژوئيه ۱۹۰۷) می نویسد که همه موسسين **هنچاک** منجمله خودش ، از ارامنه روسيه بودند .

۱۵ - مصاحبه خصوصی لوئیز نالبنديان باموشق سروپيان اسف اعظم سابق کيلي کيا و يکي از نخستين اعضاي حزب انقلابي هنجاک . وی شخصاً با موسسين حزب آشنا بوده است .

16. Khan-Azat, *Hairenik Amsagir*, V (July 1927), 55
17. Hemyeak Aramians, *Verniznundu Erkunke* [The Pains of Rebirth] (Constantinople, 1918), pp. 13-14
18. Aderbed (Sarkis Mubashadjian), 50 Amyak 1878-1928 Voskya Hobelian Hai Heghapokhuthuan [Fiftieth Year, 1878-1928—the Golden Jubilee of the Armenian Revolution], MS dated Leninakan (Soviet Armenia), December 31, 1927.
19. "Soc. Dem. Hunch Kus Amer-i Sherdjani" ["Social Democrat Hunchakian Party of America"], *Hunchak Taregirk* [Hunchak Yearly] (New York, 1932), p. 25. Hereafter cited as *Hunchak Taregirk*.

۲۰ - لئون ستپانيان بعنوان هفتمين موسس حزب انقلابي هنجاک شناخته ميشود حال آنکه در وقت تشکيل اين حزب او در ژنو نبوده است . وی در آن زمان در مون پليه تحصيل ميکرد و قصد داشت که در زمستان ۱۸۸۷ فارغ التحصيل شود . اما قبل از پيوستن به حزب تمايل نشان داده بود و بهمين جهت شش دانشجو نقشه ها و طرح ها را برايش فرستادند .

۲۱ - گورگ قاراجيان ، او يك مارکسيست مؤمن بوده و عازم مون پليه و آنگاه قفقاز شد و در آنجا با مقامات حزب دموکرات سوسيال روسي ملاقات کرد .

22. *Hunchak*, November 1887

23. Khan-Azat, *Hairenik Amsagir*, V (July 1927), 62

۲۴ - (برنامه حزب انقلابي هونچاک (چاپ دوم لندن ۱۸۹۷) مقدمه ، اين جزوه بخصوص برنامه تلخيص شده هونچاک بوده است . چاپ دوم برنامه هم که در ۱۸۹۷ در لندن صورت گرفت ، تلخيص شده بود .

25. *Hunchak Taregirk*, p. 31.

26. Sahakian, "S.D. Hunch. Kusaktsuthian Goyuthian Antsealin yev Nerkeyis" ["On the Existence of the S.D. Hunchakian Party in the Past and in the Present"], *Eritassard Havastan* [Young Armenia], 1944.

27. Aderbed, *op. cit.*

28. *Ibid*

29. Turabian, *op. cit.*, p. 456

30. *Hobelianakan Tonakatsuthian 1 Pars S.D. Hunch. Kusaktsuthian*, 60

30. *Amrohi* [The Celebration of the 60th Anniversary of the S.D. Hunchakian Party] (San Francisco, 1918).
31. Aramians *Vratsenund* Yerkanke, p. 15.
32. Seropian *Mer Paikere*, pp. 189-190; Ormānian, *Toufān*, III 4638-4631.
33. Great Britain, *Correspondence respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, and the Proceedings in the Case of Moura Bey* Parl. Pubs., 1890-91, Vol. NCVI (Accounts and Papers), c. 6214, Turkey No. 1 (1890-91), no. 86 Sir W. White to the Marquis of Salisbury—(Received August 21), p. 66.
34. *Ibid.*, no. 80 Sir W. White to the Marquis of Salisbury—(Received August 8), pp. 62-63.
35. *Hunchak*, September 7, 1890.
36. *Ibid.*
37. *Ibid.*
38. Khan-Azat, *Hairenik Amsagir*, VI (February 1928), 130-131.
39. Great Britain, *Correspondence* . . . Turkey No. 3 (1896), *op. cit.*, no. 87, Consul Longworth to Sir Clare Ford—(Received at the Foreign Office, March 5), pp. 62-63.

۴. مصاحبه خصوصی نالیندیان باماکس بالیان، مرحوم بالیان ازدانشجویان کالج آناتولیا و یکی از جوانان هونچاک بوده است که اعلامیه های آنها را مخفیانه در منطقه مرز وان پخش میکرد .

41. Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, pp. 336-340.
42. Manoug C. Gismegian, *Palmutium Amerikah: Kaghakakan Kusaktsuthians 1890-1925* [The History of the Armenian-American Political Parties 1890-1925] (Fresno, 1930), pp. 56-59.
43. Great Britain, *Correspondence relating to the Asiatic Provinces of Turkey. Part I Events at Sassoun, and Commission of Inquiry at Mouss*, Parl. Pubs., 1895, Vol. CIX (Accounts and Papers), c. 7894, Turkey No. 1 (1895), Inclosure in no. 23, *Memorandum*, pp. 11-12.
44. Ministère des affaires étrangères, *op. cit.*, no. 86 Annexe à la dépêche de Constantinople du 16 août 1895. Rapport Collectif des Délégués consulaires adjoints à la Commission d'enquête sur l'affaire de Sassoun, pp. 96-111.
45. Gurgen Tahmazian, "Hambarzum Pevadjian (Murat)," *Hismameak* —1887-1917—*Sots Demokrat Hunchakian Kusaktsuthian* [The Fiftieth Anniversary of the Social Democrat Hunchakian Party, 1887-1917], published by the Sots. Dem. Hunchakian Kus. Kedr. Vartchuthum [Central Committee of the Social Democrat Hunchakian Party] (Providence, 1933), pp. 114-116. Hereafter cited as *Hismameak*.
46. Great Britain Turkey No. 1 (1895) (Part I), Inclosure in no. 252, Report of the Consular Delegates attached to the Commission appointed to inquire into the Events at Sassoun, p. 173.

47. *Ibid*

48. *Drashak*, August 1894, September 1894

49. *Hai Haghapokhakan Dashnaktsuthian Davagir* (Vienna, n.d.). This document is the first edition of the pamphlet and bears the official seal of the party

۴۹ - *Ibid* ، سند ۱ در شماره ۴۵ خاطرات صفحه ۴۵-۳۵ . نکات اصلی این خاطرات عبارت بودند از : ۱ - تقلیل نهائی تعداد ولایات . ۲ - تضمین انتخاب والی ها ، ۳ - جبران خسارات محکومین ارمنی یا آنها که به جرائم سیاسی بازداشت شده بودند . ۴ - بازگشت ارامنه ای که مهاجرت کرده و یا تبعید شده بودند . ۵ - حل نهائی مسئله جنایات و جرائم . ۶ - تحقیق در وضع زندانها و اوضاع زندانیان . ۷ - انتصاب يك كميسيونر ارشد بمنظور رسیدگی به اصلاحات ولایات . ۸ - تشکیل يك كميسيون دائم كنترل در قسطنطنیه . ۹ - جبران خساراتی که بر ارامنه ساسون و تالوری و غیره وارد آمده . ۱۰ - مقررات مخصوص تغییر دین ، ۱۱ - حفظ حقوق حقه مردم ارمنی . ۱۲ - وضعیت ارامنه ساکن سایر ولایات ترکیه در آسیا .

۵۰ - *Ibid* - سند شماره ۲ - برنامه اصلاحات کشوری مربوط به ولایات شرقی آسیای صغیر ، منجمله ارضروم ، بیت عیسی ، وان ، سیواس ، مامورت العزیز دیاربکر ، ص ۶۴-۴۶ - این برنامه اصلاحات شامل پروژه ای مربوط به رسیدگی به امور مالی و قضائی بوده است .

51. Gegham Vardian, "Pap Ali Tsovtse" ["The Demonstration of Bab Ali"], *Hisnameak*, p. 133

52. Heverhili Karon, "Pap Ali Tsovtse" ["The Demonstration of Bab Ali"], *Hunchak Taregirk*, p. 36

53. *Ibid.*, pp. 37-38

54. Vardian, *op. cit.*, pp. 125-126

55. Great Britain, *Correspondence relative to the Armenian Question, and Reports from Her Majesty's Consular Officers in Asiatic Turkey* (Parl. Pub., 1896, Vol. XCIV (Accounts and Papers), c. 7927, Turkey No. 2 (1896), Inclosure 1 in no. 50 The Armenian Revolutionary Committee to Sir P. Curzon, p. 32

56. Vardian, *op. cit.*, p. 136

57. *Ibid.*, pp. 132-133

- 58 Great Britain Turkey No 2 (1896), *op. cit.*, Inclosure 2 in no. 60 Petition, pp 32-35.
- 59 Karon, *Hunchak Tazegirk*, pp 41-52.
- 60 The London Times, October 3, 1896.
- 61 William L. Langer *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902* (2d ed., New York 1951), pp 161, 203. A. J. P. Taylor, *The Struggle for the Mastery in Europe 1875-1918* (Oxford 1954), p. 359. Morris Wee,

۷۳ - حزب هونچاک عضو بین الملل دوم بوده است اما تاریخ دقیق این عضویت مجهول مانده پرواضح است که هونچاکها در سنه ۱۹۰۴ جزو اعضاء بوده اند زیرا در ششمین کنگره آستردام نماینده ای بنام پلی نوف داشته اند که از اعضاء هیئت دموکرات سوسیال روسیه بود.

۷۴ - نشریه هونچاک از ۱۸۸۷ تا ۱۸۹۲ در ژنو به چاپ میرسید. حزب سر رشته داری خود را در ۱۸۹۳ به آتن منتقل کرد و هونچاک در آنجا تحت نظر نظریکیان به انتشار خود ادامه داد. در ۲۸۹۴ سر رشته داری حزب به آتن برده شد و هونچاک از ۲۰ نوامبر ۱۸۹۴ به سردیری نظری بکیان ادامه یافت. حزب تهذیب شده هونچاک نیز به انتشار روزنامه ای بنام هونچاک که ارگان رسمی آنها بود پرداخت. مبارزه بین نظریکیان و حزب هونچاک منجر به پیروزی نظریکیان شد. سه شماره از نشریه حزب بدون عنوان منتشر گشت که بعدها بنام مارت (جنگ) نامیده شدند.

از ۲۲۲ تا ۲۴۹

فصل ششم

1. M. G. Nersessian, *Hai Zhoghovurdi Azatagrakan Paikare Thirukakan Bernapetuthian Dem* [The Struggle for Freedom of the Armenian People against Turkish Oppression], p. 142.
4. Other leading members of the Goodwill Society were the following Alexandropol students and teachers: Haruthiun Ohantjanian, Melik Tchmeshtants, Aleksander Afrikian, Gevorg Ghasabian, Ohantjan Gotoian, Karapet Ohantjanian, and Senekerim Lalayan.
5. Nersessian, *op. cit.*, pp 146-147.
6. *Ibid.*, p. 171.
7. *Ibid.*, p. 173.
8. *Ibid.*, p. 174.
9. C. Mikaelian, "Bekorner Im Husherits" ["Fragments from My Memoirs"], *Hairenik Amsagir*, II (August 1924), 56-57.

10. These included the brothers Samson and Srapion Ter Grigorian, Aleksander Petrosian (Sandal), Davit Nersessian, Aresdages Tokhmakian and Tigran Pirumian.
11. Mikaelian, *op. cit.*, p. 57.
12. Gevorg Ghazarian, "Intchpes Dzenund Arav H.H. Dashnaksuthiune" ["How the A.R. Federation Was Established"], *Hairenik Amsagir*, IV (November 1925), 10-11.
13. *Ibid.*, p. 11.
14. Mikaelian, *op. cit.*, p. 57.
15. *Ibid.*
16. *Ibid.*, p. 58.
17. *Ibid.*, p. 62; S. Zavarian, "Hishoghuthiunner Utsunakan Tevakanerits" ["Memories from the Eighties"], *Hairenik Batsarik Tiv* 2 [*Hairenik*, special issue no. 2] (Boston, 1914), pp. 5-9.
18. Mikaelian, *op. cit.*, p. 58.
19. Vratzian, "H.H. Dashnaksuthian Dzenunde yev Himnadirnere." *Hushapatum H.H. Dashnaksuthian 1890-1950*, p. 72.
20. *Ibid.*, pp. 72-73; Varandian, *Dashnaksuthian Patmuthiun*, I, 54.
21. Varandian, *ibid.*, p. 56.
22. A. Aharonian, *Christopher Mikaelian* [in Armenian] (Boston, 1926), p. 89; Aramayas (Ter Danielian), "Sarkis Googoonian," *Divan H.H. Dashnaksuthian* [*Archives of the A.R. Federation*], published by the H.H.D. Amerikayi Kedr. Komite [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation] (Boston, 1938), II, 9.
23. Mik. Zalian, "Hairensernerzi Miuthiune" ["The Union of Patriots"] *Pem*, I (September-October), 113-114; G. Mikaelian, *op. cit.*, p. 58 states that the name of this organization was "Miuthium Hairenjats" ("Patriotic Union").
24. Zalian, *op. cit.*, p. 114.
25. *Ibid.*
26. Mikaelian, *op. cit.*, pp. 57-58.
27. Ghazarian, *op. cit.*, pp. 11-12.
28. *Asatuthian Avetaber* [*Herald of Freedom*] cited by Varandian, *op. cit.*, I, 50.
29. *Ibid.*, p. 47.
30. *Ibid.*, p. 48.
31. *Ibid.*, p. 47.
32. *Ibid.*, p. 51.
33. Zalian, *op. cit.*, pp. 114-115.
34. Ananun, *Rusahayeri Hasarakakan Zargattume*, II, 168-170.
35. *Ibid.*, pp. 168-169; Zavarian, *op. cit.*, p. 7.
36. Some of these schools were opened in 1886. For details see Gr. Chalkhushian, *Armianskii vopros i armianskie pogromy v Rossii* (Pan-Islamism) [*The Armenian Question and the Armenian Pogroms in Russia; Pan-Islamism*] (Rostov, 1905), pp. 27-31.
37. H. F. B. Lynch, *Armenia Travels and Studies* (London, 1901) I, 219.

38. Mikaelian, *op. cit.*, p. 59; Zavarian, *op. cit.*, pp. 8-9.
39. Mikaelian, *op. cit.*, p. 60.
40. *Ibid.*
41. *Ibid.*, p. 51.
42. M. Sh. [M. Shatirian], as dictated to N. Hangoys, "Hasots Hasarakakan Sharzhumneri Patmuthiunits" ["On the General Intellectual Movement of the Armenian People"], *Hairenik Amsagir*, I (March 1923), 51.
43. Mikaelian, *op. cit.*, p. 62.
44. M. Sh., *op. cit.*, p. 27.
45. *Ibid.*, pp. 29-30; Ghazarian, *op. cit.*, p. 19. Vratzian, *loc. cit.*, p. 79. Among the men were Christopher Mikaelian, Hovhannes Usufian, Arshak Tadeosian, Nikol Matinian, Aram Nazaretian, Martiros Shatirian, Tigran Stepanian, Hak. Koutcharian, Hovsep Arghuthian, Tigran Okoyian, Simon Zavarian, and Avertis Sahakian. The society's women members were Natalia and Satenik Matinian (sisters of Nikol Matinian), Vgh. Gheldjian, Anna Sahakian (sister of Avertis Sahakian), Maro Zavarian (sister of Simon Zavarian), Daria Goloshian (sister of Yurfan Goloshian, the Armenakan killed in 1889), and Jengv Adamian (sister of Tamara Adamian of the Tiflis Dastakian circle and the Union of Patriots in Moscow).
46. M. Sh., *op. cit.*, pp. 31-35.
47. M. Sh., *op. cit.*, 37-38; (April 1923), 50.
48. M. Sh., *Hairenik Amsagir*, I (March 1923), 38.
49. Mikaelian, *op. cit.*, p. 62.
50. M. Sh., *op. cit.*, pp. 37-38.
51. M. Sh., *op. cit.*, p. 31.
52. Great Britain, Turkey No. 1 (1890-91), *op. cit.*, no. 66. Consul Lloyd to Mr. Fane—(Received at Foreign Office, July 11), pp. 51-53; *ibid.*, no. 106. Sir W. White to the Marquis of Salisbury—(Received October 17), p. 79.
53. Before the First World War the Russian ruble was worth about 51 cents.
54. Mikaelian, *op. cit.*, p. 62.

از ۲۴۹ تا ۲۹۰

فصل هفتم

1. "Haj Haghapokhkanneri Dashnaksuthiun" = "Federation of Armenian Revolutionaries" "Haj Haghapokhkakan Dashnaksuthiun" = "Armenian Revolutionary Federation." Members of the Dashnaksuthiun (Federation) are called Dashnaksakans, Dashnaks, Dashnags, Tashnaks, or Tashnags.

۲ - میکائیلیان کتابی تحت عنوان (هئاپوخانکاکانی متکر) (افکار یک انقلابی) برشته تحریر درآورده است (چاپ سوم آتن ۱۹۳۲) به کتاب (قطعاتی

از خاطرات من در هاپرینگ آمساگیر ، ۲ (اوت ۱۹۲۴) ص ۶۲-۵۴ رجوع شود . بیوگرافی ویرا آهارونیان تحت عنوان کریستوفر میکائیلیان به ارمنی نوشته است . در مورد بیوگرافی ستپان زوریان (نام مستعار رستم یا کوتوت) به (رستم ، یک بیوگرافی) نوشته سیمون و راتزیان (بوستون ۱۹۵۰) آرام آلهوجیان (رستم در باکو) شماره ۳۴ نشریه هاپرینگ آمساگیر (ژوئیه ۱۹۵۶) (ص ۱۲-۱) و اوت ۱۹۵۶ ص ۴۹-۴۱ و اکتبر ۱۹۵۶ ص ۵۰-۴۳ نوامبر ۱۹۵۶ ص ۶۶-۵۹ و شماره ۲۵ (دسامبر ۱۹۵۶) ص ۱۰۹ رجوع شود .

بیوگرافی سیمون زاواریان بوسیله م. وارانندیان ، تحت عنوان (سیمون زاواریان ، قطعاتی از زندگی او) (بوستون ۱۹۲۷) نوشته شده است .

۳- دو تن از موسسین ، یعنی رستم و میکائیلیان که هر دو پس از جلسات اولیه ، خاطرات خود را پرشته تحریر در آورده اند در مورد تاریخ توافق ندارند .

رستم معتقد است که این سازمان در ماه ژوئیه تأسیس شد حال آنکه میکائیلیان تاریخ آنرا اوت میداند .

۴- **سیویان** با توجه به حوادثی که در سنه ۱۸۹۰ رخ داده است ، طی مقالاتی که در هاپرینگ آمساگیر تحت عنوان (داشناکسوتیون چه موقع تأسیس شد) در شماره ۱۵ (دسامبر ۱۹۳۶) ص ۶۶-۵۷ خاطرنشان کرده که حزب انقلابی ارمنه در ۱۸۹۰ تأسیس شده و در ماه سپتامبر به فعالیت پرداخت .

سیمون و راتزیان در (اصلاحاتی چند) که به ارمنی نوشته است (آوریل-ژوئن ۱۹۳۷) ص ۸۲-۷۸ در مورد نظریات سیویان نتیجه گیری کرده است که محتمل حزب در ژوئیه تأسیس و در اوت آغاز به کار کرد .

4. Vratzian, "H.H. Dashnaktsuthian Dzenunde yes Himmaduneev." *Hushapatum H.H. Dashnaktsuthian 1890-1970*, pp. 80-81

5. *Ibid.*

۶ - خان آزات - (های هقاپوخاکانی هوشه تیس) در نشریه هایرنیک آمساکیر (ژوئن ۱۹۲۷ - ۱۹۲۹)

این مهمترین منبع اطلاعات مربوط به جلسه است . وی بعنوان نماینده حزب انقلابی هتچاک اطلاعات فراوانی را به ما می دهد . باری ، وی قریب سی سال پس از جلسه این خاطرات را نوشته است که امکان اشتباه در آنها زیاد است .

7. *Ibid.*, VI (December 1927), 118-120.

۸ - *Ibid.* ۴ (ژانویه ۱۹۲۸) ص ۲۱-۲۰ وارانندیان ، مورخ داشناکسوتیون می نویسد که دو نماینده هتچاک در کنفرانس تفایس عبارت بودند از خان آزات و عمایک خوشپولیان .

خان آزات در خاطرات خود از این شخص بعنوان نماینده هتچاک یاد نمی کند . نویسنده اشتاک یعنی **سویان** در شماره ۱۵ هایرنیک آمساکیر (آوریل ۱۹۳۷) ص ۶۱ با خان آزات توافق کرده است که نماینده هتچاک در تفلیس ، ها کوب مغاوریان بوده است .

9. Vratzian, *op. cit.*, pp. 83-85.

10. Khan-Azat, *op. cit.*, VI (December 1927), 122-123.

11. *Ibid.*, p. 123.

12. "H.H. Dashnaksuthian Manifeste" ["The Manifesto of the Federation of Armenian Revolutionaries"], *Dixan H.H. Dashnaksuthian [Archives of the A.R. Federation]*, published by the H.H.D. Amerikayi Kedr-Komite [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation], I (Boston, 1934), pp. 88-89. Hereafter cited as *Dixan*. This is the complete text of the *Manifesto*.

۱۳ - برای اطلاع از شرح حال و کارهای سرکیس گوگونیان - مقاله (لشکر کشی سرکیس گوگونیان) نوشته والادیان در شماره ۳۵ هایرنیک آمساکیر (سپتامبر ۱۹۵۷) ص ۹-۱۰ و شماره اکتبر (۱۹۵۷) ص ۳۲-۳۳ رجوع شود . نویسنده به روابط بین گوگونیان و ها کوب ساد کاواگ (شماس ها کوب) توجه خاصی مبذول داشته است . ها کوب ساد کاواگ پیش از آنکه این لشکر کشی انجام گیرد ، به قتل رسید و گوگونیان تنها رهبر نیروئی شد که به ارمنستان ترکیه حمله کرد . آرامائس دانیلیان نیز در دیوان داشناکسوتیون ص ۲۵-۶ شرح حال گوگونیان را نوشته است .

11. Dzeruni (Stepan Stepanian), "Googoonian Khembi Arshavanke" ["The Expedition of the Googoonian Band"], *Divan*, I, 20.

15. *Ibid.*, p. 21.

16. *Ibid.*

17. *Ibid.*, p. 22.

۱۸ - عدوای از افراد توانستند از سیریه فرار کنند . یکی از آنها پیریم خان (پیرم داویتیان) بود که بعدها نقش مهمی را در ایران بازی کرد . گوگونیان به ۲۰ سال زندان محکوم شد و در ۱۹۰۶ مورد عفو قرار گرفته و بعدها به يك جبهه انقلابی ضد تزاری پیوست و بار دیگر محبوس گشت اما موفق به گریز شد . ولی پس از مدتی بار دیگر بازداشت شده و در زندان روسیه محبوس گشت و در ۱۹۱۳ بدرود حیات گفت .

19. Valadian, *op. cit.* (September 1957), p. 2.

20. M. Sh. [see note 42 to chap. vi], *Hairenik Amsagir*, I (April 1923), 51.

21. Mikael Varandian, *Veradzenuvogh Hairenike yev Mer Dere* [The Rebirth of the Fatherland and Our Role] (Geneva, 1910), pp. 60-63.

22. Great Britain, Turkey No. 3 (1896), no. 40. Mr. Howard to the Marquess of Salisbury—(Received May 30), p. 21.

23. Khan-Azat, "Hai Haghapokhakani Husherits," *Hairenik Amsagir*, VI, 117-118.

24. Rostom, "Arajin Kailer" ["First Steps"], *Divan*, I, 89.

25. William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, p. 160.

26. Mark Sykes, *Dar Ul-Islam* (London, 1901), pp. 133-135, 288-289.

27. Arshak Safrastian, *Kurds and Kurdistan* (London, 1948), p. 67.

28. Mason Whiting Tyler, *The European Powers and the Near East, 1875-1908* (Minneapolis, 1925), p. 115.

29. *Ibid.*; Xenia J. Eudin, Pre-Revolutionary Russian Policies in Asia and the Middle East, MS. Hoover Institution, Stanford, California.

30. Khan-Azat, *op. cit.*, VI (February 1928), pp. 124-125.

۳۱ - از نشریه (دروشکی و تروسیک ترت) شماره اول نسخه ای موجود نیست و از محتویات آن اطلاع نداریم .

- هونچاك ، ۱۸ مه سال ۱۸۹۱ و ۵ ژوئن ۱۸۹۱ در این اختاریه ها آمده است که حزب انقلابی هونچاك با دانشناکسوتیون رابطه ای نداشته و اینکه دو حزب هیچگاه با هم متحد نشدند .

32. Hunchak, May 18, 1891, June 5, 1891. These notices stated that the Hunchakian Revolutionary Party was not in union with the Dash-naktsuthion and that a union of the two parties had never taken place. The latter statement does not coincide with historical evidence.
33. Khan-Azat, *op. cit.*, p. 125.
34. *Ibid.*, pp. 125-126.
35. Seviau, "H.H. Dashnaktsuthian Aratjin Kailere yev Gordatchner," *Hairenik Amsagir*, XV (April 1937), 66.
36. Rostom, *op. cit.*, p. 90.
37. Valadian, *op. cit.* (October 1957), 32.
38. Khan-Azat, *op. cit.*, VI (January 1928), p. 123.
39. Seviau, *op. cit.*, p. 66.
40. Khan-Azat, *op. cit.*, p. 123.
41. Rostom, *loc. cit.*; Seviau, *op. cit.*, pp. 64-65.

- ۴۲ - اوراق کهن (به ارمنی) نشریه دوم شماره ۳ ص ۱۱۶-۱۱۵ متن کامل این اعلامیه ها چاپ شده . اعلامیه رسمی دارای مهر کمیته آزادی بخش ارمنه عثمانی است که تاریخ آن مربوط به ۱۸۹۰ بوده و حروف اولیه S.H و A.T مویده نام سیمون هاخومیان و الکساندر تاخانیان است .
- ۴۴ - دروشکی تروتسک توت شماره ۲ (وین ۱۸۹۱) این جزوه مخصوص بعنوان نشریه اولیه ارگان رسمی حزب یعنی دروشاک منتشر شده و در آن آمده است که از طرف داشناکسوتیون دروین به چاپ رسیده اما در حقیقت در تفلیس چاپ شده بود .
- ۴۵ - دروشاک ، مه ۱۸۹۱ - دو شماره اولیه دروشاک در تفلیس چاپ شده و شماره سوم آن در رومانی و بقیه در ژنو و سویس به طبع میرسیدند . انتشار دروشاک بطور ناگهانی از ۱۹۱۴ الی ۱۹۲۵ متوقف شد . شماره اکتبر ۱۹۲۵ در پاریس چاپ گشت و تا ۱۹۳۳ همانجا منتشر میشد . حزب جمعاً ۱۷۹ جریده و مجله رسمی را از ۱۸۹۰ الی ۱۹۵۰ منتشر ساخت برخی از شماره های دروشاک بوسیله رستم خازوریان به طبع میرسید .
- ۴۶ - ه.م.ه. داشناکسوتیون می خومب (گروه انقلابیون فدراسیون ارمنی) (دعوت به اولین کنگره عالی انقلابیون ارمنی) **دیوان** ، شماره ۱ ص ۹۵ ، تنها یک نسخه باقی مانده است که در آرشیو های فدراسیون انقلابی ارمنه در بوستون می باشد . دستخط رستم بزبان ارمنی در پای آن دیده میشود که نوشته : چاپ تبریز ۱۸۹۲ ، پیش از جلسه عمومی . ناشر هوژان و اوکوشیان .

47. *Ibid.*

48. Great Britain, *Correspondence respecting the Introduction of Reforms in the Armenian Provinces of Asiatic Turkey*. Parl. Pubs., 1896, Vol. XCV (Accounts and Papers), c. 7923, Turkey No. 1 (1896), no. 45. Sir P. Currie to the Earl of Kimberley—(Received May 15), p. 34.

۵۰ - درخواستهایی که در متن آمده است حتی المقدور مطابق با اصل ارمنی ترجمه شده .

51. Hai Heghapokhakan Dashnaksuthian Deragir.

52. *Droshak*, May 1891

53. Marcel Léart, *La Question arménienne à la lumière des documents* (Paris, 1913), pp. 28-30; le Vicomte de la Jonquière, *Histoire de l'empire ottoman* (nov. ed.; Paris, 1914), II, 123-126. Patriarch Nerses Varzhabedian had prepared a "Project of Laws for Turkish Armenia" with a "Memorandum on the Armenian Question" for presentation by the Armenian delegation to the Congress of Berlin (1878).

۵۴ - دروشاک ، نوامبر ۱۸۹۳ ژانویه ۱۸۹۴ مارس ۱۸۹۴ مه ۱۸۹۴ .
دومقاله اولیه بوسیله میکائیلیان وزاوریان نوشته شده وبقیه بقلم خود
رستم بوده است .

۵۵ - در ۱۹۰۳ حزب هدفهای انقلابی خود را به ارمنستان روسیه نیز
گسترش داده وعلیه رژیم تزاری متمرکز ساختگی نهمین کنگره عمومی
در ۱۹۱۹ ، برنامه داشت که شامل جمهوری سیاسی مستقلی شامل سرتاسر
ارمنستان ترکیه وروسیه بود .

56. H.H. Dashnaksuthiun [Armenian Revolutionary Federation], *Deragir* [Program of the Armenian Revolutionary Federation] (Geneva, 1907).

57. Jean Longuet, *Le mouvement socialiste international*, Vol. V of *Encyclopédie socialiste syndicale et coopérative de l'Internationale ouvrière* (Paris, 1913), p. 502.

۵۸ - کمیته مرکزی فدراسیون انقلابیون ارمنی . به زبان ارمنی چاپ
(دیوان شماره ۱ ص ۵-۹۴) این ، تنها سندی است که بوسیله کمیته
مرکزی در سنوات ۹۲-۱۸۹۰ خطاب به اعضای داشناکسوتیون منتشر
شده .

۵۹ - این تأیید با دموستراسیون بانک عثمانی ۱۸۹۶ طلب شده بود .
تصمیم نهمین کنگره عمومی در ایروان ۱۹۱۹ بمنظور تأسیس فقط يك کمیته
مرکزی از تمایل به تمرکز فعالیت ها هویداست .

60. Sots. Dem Hunchakian Kusaktsuthian Amerikavi Boghokogh Gordz. Marmir [The Executive Committee of the Protesting Faction of the American Branch of the Social Democrat Hunchakian Party in America], S.D. Hunch. Enkerneru Datastanin [The Cause of the Members of the Social Democrat Hunchakian Party] (Boston, 1920). pp. 82-83; For details of Hunchak history see Louise Nalbandian, "The Origins and Development of Socialism in Armenia: The Social Democrat Hunchakian Party 1887-1949" (unpublished M.A. thesis, Department of History, Stanford University, 1949).

61. Varandian, *Dashnaktsuthian Patmuthiun*, I, 123.

62. Those who had special training in arms were Tigran Stepanian, Galust Aloyan, Katanian, Grigorian, and Samson Tadeucian. Rostom, one of the founding fathers, worked there in 1891.

63. Varandian, *Dashnaktsuthian Patmuthiun*, I, 123-125; A. Amurian, *op. cit.*, pp. 41-42; Khan-Azat, *op. cit.*, VI (January 1928), 122.

۶۴ - دیرك بزبان کردی یعنی دیرك یا دیر كوچك است .

64. A. Norian, *Dervagner H.H. Dashnaktsuthian Gordzuneuthiunits [Episodes from the Activities of the A.R. Federation]* (Boston, 1917), p. 112.

۶۶ - در سنوات ۱۸۹۱-۹۶ مهمترین رهبران چریکهای دانشناك عبارت بودند از : رجوع به فصل ۴ شماره ۲

۶۷ - وارانديان (دانشناكسوتيون پاتموتيون) شماره ۱ ص ۵۵ - ۲۵۴
وارنديان مي نويسد كه مقالات عبدالرحمن كه بين اكراد پخش ميشدند
در سنوات ۱۸۹۵-۹۶ در صفحات دروشاك به چاپ ميرسيد . اما شماره
هاي سنوات مزبور حاوي چنين مقالاتي نيست و احتمال ميرود كه
پاورقي هاي ضميمه بوده باشد .

65. "Makedonatsi H:ghapothakanneri Narnake H. Usufianin" ["The Letter of the Macedonian Revolutionaries to H. Usufian"], *Divan*, I, 214-215.

69. Varandian, *Dashnaksuthian Patmuthiun*, I, 261.
70. "Trutsik Tert No. 2. H.H. Dashnaksuthian K. Polis Kedronakan Komitein, 1 Noyemp. 95" ["Circular No. 2 of the Central Committee of the A.R. Federation in Constantinople, November 1, 1895"], *Divan*, I, 226-227.
71. Great Britain, *Correspondence respecting the Disturbances at Constantinople in August 1896*. Parl. Pub., 1897, Vol. CI (Accounts and Papers), c. 8303, Turkey No. 1 (1897), Inclosure 2 in no. 25. The Armenian Revolutionary Committee to the Embassies, pp. 14-15.
72. Ministère des affaires étrangères, *op. cit.*, no. 241, M. de la Boulinière, Chargé d'affaires de France à Constantinople, à M. Hanotaux, Ministre des affaires étrangères. p. 266; *ibid.*, no. 245, M. de la Boulinière, Chargé d'affaires de France à Constantinople, à M. Hanotaux, Ministre des affaires étrangères, p. 268.
73. Great Britain, *Correspondence*. . . Turkey No. 1 (1897), *op. cit.*, p. 1-52; Ministère des affaires étrangères, *op. cit.*, pp. 264-284, 287-294, 301; *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914*, XII, nr. 2901, Der Staatssekretar des Auswartigen Amtes Freiherr von Marschall an Kaiser Wilhelm, z.Z. in Barby, August 29, 1896, pp. 21-22; *ibid.*, nr. 2903, Der Boschafter in Konstantinopel Freiherr von Saurma an den Reichskanzler Fursten von Hohenlohe, September 1, 1896, pp. 23-24. In this document it is estimated that 8,000 Armenians perished in the Constantinople massacre; *Divan*, II, 109-112; Armen Garo (Pasdermadjian), *Aprevadz Ozer* [*Memoirs of Past Years*] (Boston, 1948), pp. 101-141; George Washburn, *Fifty Years in Constantinople* (Boston, 1911), pp. 245-249; Dorina L. Neave, *Twenty-Six Years on the Bosphorus* (London, 1933), pp. 173-195; Sidney Whittman, *Turkish Memories* (London, 1914), pp. 15-24.
74. Ministère des affaires étrangères, *op. cit.*, no. 243. Note collective adressée à la Sublime Porte par les Représentants des Grandes Puissances à Constantinople, p. 267.
75. *Ibid.*, no. 252. Note Verbale collective remise à la Sublime Porte par les Représentants des Grandes Puissances, pp. 271-272.
76. A. W. Ward and G. P. Gooch, *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919* (Cambridge, England, 1923), III, 236; R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe 1789-1914* (Cambridge, England, 1945), p. 540.
77. *Divan*, II, 293-294.

٢٠٤ تا ٢٩٠ ز

فصل هشتم

1. Elisaeus, Bishop of the Amadunians, *The History of Vartan, and the Battle of the Armenians: Containing An Account of the Religious Wars between the Persians and the Armenians*, translated from the Armenian by C. F. Neumann (n.p., 1830), p. 20.

ماخذ

فهرست ماخذ به ترتیب اسناد ، متون خطی ، تزیهای منتشر نشده ،
دائرة المعارف ها و نقشه ها ، روزنامه ها ، کتابها و مقالات قسمت بندی شده

اسناد

- Aghanians, Giut. *Divan Hayots Patmuthian* [Archives on Armenian History]. Vol. XIII: *Harstaharuthiunner Tadjkahaystanum (Vaverager 1801-1888)* [Oppression in Turkish Armenia (Documents 1801-1888)]. Tiflis, 1915.
- Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens avant et après la proclamation de la Constitution ottomane*. Constantinople, 1917.
- Azgayin Patriarkaran [National Patriarchate (of the Armenians)]. *Atenagruthiunk Azgayin Zhoghovoy* [Records of the National (Armenian) Assembly]. Constantinople, 1870-1914.
- Azgayin Sahmanadruthiun Hayots 1860* [Armenian National Constitution 1860]. Constantinople, 1860.
- Azgayin Sahmanadruthiun Hayots* [Armenian National Constitution (of 1863)]. Constantinople, 1908.
- Delegation de la République Arménienne. *L'Arménie et la question arménienne avant, pendant et depuis la guerre*. Paris, 1922.
- Droshaki Trutsik Tert No. 2* [Circular of the Droshak]. Vienna, 1891.
- Dzragir Hunchakian Kusaksuthian* [Program of the Hunchakian Party]. 2d ed.; London, 1897.
- Germany, Auswartiges Amt. *Die Grosse Politik der europaischen Kabinette, 1871-1914*. Ed. by Johannes Iepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, and Friedrich Thimme. Berlin, 1922-1927.
- Great Britain. Foreign Office. *British and Foreign State Papers*. London, 1812-1900.
- . ———. *The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire 1915-16*. Miscellaneous No. 31, 1916.
- . ———. Historical Section: Peace Handbook No. 62, *Armenia and Kurdistan*, 1919; *ibid.*, No. 60, *Syria and Palestine*. London, 1920.
- . Parliament. *Sessional Papers. Accounts and Papers*. Turkey. 1877-1900.
- Hai Heghapokhakan Dashnaktsuthian Dzragir* [Program of the Armenian

- Revolutionary Federation]. Vienna, n.d. This document bears the official seal of the Armenian Revolutionary Federation.
- H.H. Dashnaksuthiun [Armenian Revolutionary Federation]. *Dzragir* [Program of the Armenian Revolutionary Federation]. Geneva, 1907.
- H.H.D. Amerikayi Kedr. Komite [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation]. *Divan H.H. Dashnaksuthian* [Archives of the A.R. Federation]. Boston, 1934, 1938. 2 vols.
- Mayewski, General. *Les massacres d'Arménie*. St. Petersburg, 1916.
- Ministère des affaires étrangères [France]. *Documents diplomatiques, affaires arméniennes projets de reformes dans l'Empire ottoman 1893-1897*. Paris, 1897.
- Noradounghian, Gabriel. *Recueil d'Actes internationaux de l'Empire ottoman*. Paris, 1897-1903. 4 vols.
- Secrétariat Socialists International. *Sixième congrès socialistes international tenu à Amsterdam du 14 au 20 août 1904; Compte-Rendu analytique*. Brussels, 1904.
- Turkish Collection in the Hoover Institution and Library on War, Revolution, and Peace, at Stanford University, Stanford, California*

متون خطی

- Aderbed (Mubaihadjian, Sarkis). "50 Amyak 1878-1928 Voskya Hobelian Hhai Heghapokhuthian" [Fiftieth year, 1878-1928—the golden jubilee of the Armenian revolution]. MS, dated Leninakan (Soviet Armenia), December 31, 1927.
- Cloud, George Hurach. "The Armenian Question from the Congress of Berlin to the Armenian Massacres 1878-1894." Unpublished M.A. thesis. Stanford University, 1923.
- Etmekjian, James. "The French Influence on the Western Armenian Renaissance, 1843-1915." Unpublished Ph.D. dissertation. Brown University, 1958.
- Eudin, Xenia J. "Pre-Revolutionary Russian Policies in Asia and the Middle East." MS, Hoover Institution, Stanford, California.
- Hagopian, J. Michael. "Hyphenated Nationalism: The Spirit of the Revolutionary Movement in Asia Minor, 1896-1910." Unpublished Ph.D. dissertation. Harvard University, 1943.
- Megerditchian, Ervant D. "Krakan-Patmakan Hanrakitaran Vaspurakan Ashkharhi" [Literary-historic encyclopedic of the world of Van]. MS, Braintree, Massachusetts, 1958.
- Nalbandian, Louise. "The Origins and Development of Socialism in Armenia: The Social Democrat Hunchakian Party 1887-1949." Unpublished M.A. thesis. Stanford University, 1949.
- . "The Religious Wars between the Armenians and Persians during the Reign of Yezdegerd II (438-457)." MS. San Francisco, California.
- Wee, Morris. "Great Britain and the Armenian Question 1878-1914." Unpublished Ph.D. dissertation. University of Wisconsin, 1938.

دائرة المعارفها و نقشهها

- Abrghian, Artashes. *Hayasian yev Diatsi Yerhirmere* [Armenia and neighboring countries] (Map). Stuttgart, 1917.
Bolsheia sovetskaiia entsiklopediia [Great Soviet Encyclopedia]. Moscow, 1927-1947.
 Compère-Morel. *Encyclopédie socialiste syndicale et coopérative de l'Internationale ouvrière*. Paris, 1913.
Encyclopedia Britannica. 11th ed.; 1910-1911.
Encyclopedia of Islam. London, 1913.
Encyclopedia of the Social Sciences. New York, 1935.
 Lynch, H. F. B., and F. Oswald. *Map of Armenia and Adjacent Countries*. London, 1901.

جرائد - مجلهها

- Aptak* [Slap]. 1891-1897.
Armenia. 1885-1908.
Bulletin périodique du bureau socialiste International. 1909-1911.
Droshak (or *Draschak*) [Flag, or Banner]. 1890-1900.
Hunchak (or *Hentchak*) [Bell]. 1887-1896.
The London Times. 1850-1900.
Nor Kiank [New Life]. 1898-1902.
 Portuguese, M. "Armenia" i *Hushorar* [An anthology from "Armenia"]. Marseilles, 1890. Contains a reprint of the principal sections of the journal *Armenia* for the period 1885-1886, with a preface by its editor, M. Portuguese.

کتابها

- Adjemian, L., ed. *Hushar Armenak Yekariani* [Memoirs of Armenak Yekarian]. Cairo, 1947.
 Adontz, Nicolas. *Histoire d'Arménie des origines du Xe siècle au VIe (av. J.C.)*. Paris, 1946.
 ——. *Palmarkan Usumnasiruthiunner* [Historical studies]. Paris, 1948.
 Aghassi. *Zeitoun depuis les origines jusqu'à l'insurrection de 1895*. Paris, 1897.
 Aghazumtsian, V. *Mikael Nalbandiani Sotsial-Toutesagitakn Hayatskne* [The social-economic views of Mikael Nalbandian]. Erivan, 1955.
 Aharonian, Avetis. *Christopher Mikaelian* [in Armenian]. Boston, 1926.
 Akhoy, M. I. I. *Ocherki iz istorii armianskogo "gosudarstva"; II. Rossiia i armiane* [I. Essays on the history of the Armenian "state"; II. Russia and the Armenians]. St. Petersburg, 1902.
 Alboyadjian, Arshak. *Minas Tcheraz Ir Kianke yev Gordze Ir 60 Amiah*

- Hobeliani Artiv* [The life and work of Minas Tcheraz on the occasion of the 60th anniversary of his public career]. Cairo, 1927.
- . *Patmakan Hayastani Sahmannere* [The boundaries of historical Armenia]. Cairo, 1950.
- Alishan, Léonce M. *Hushigh Hayreniats Hayots* [Reflections on the fatherland of the Armenian people]. Venice, 1869. 2 vols.
- . *Sissouan ou l'Arméno-Cilicie: Géographique et historique*. Venice, 1899.
- . *Arshaloys Kristoneuthian Hayots* [Dawn of Armenian Christianity]. 3d ed.; Venice, 1920.
- Allahvertian, H. H. *Ulnia Kam Zeitun Lernayin Avam I Kilikia* [Oulnia or Zeitun, a mountainous town in Cilicia]. Constantinople, 1884.
- Amurian, A. H.H. *Dashnaktsuthiune Paraskastanum 1890-1918* [The A.R. Federation in Iran 1890-1918]. Teheran, 1950.
- Ananun, D. *Rusahayeri Hasarakakan Zargatsume* [The intellectual enlightenment of the Armenians in Russia]. Baku, Etchmiadzin, and Venice, 1913, 1922, and 1926. 3 vols.
- Aramiants, Hemaycak. *Depi Kakhaghan* [Toward the gallows]. Constantinople, 1918.
- . *Veratsenundi Yerkunke* [The pains of rebirth]. Constantinople, 1918.
- . *Ankakh Hayastan* [Independent Armenia]. Constantinople, 1919.
- Armen, K. *Tigranes the Great, a Biography*. Detroit, 1940.
- Armenian National Council of America. *Two Thousand Years of the Armenian Theater: A Digest in English of Professor Georg Goyan's Recent Monumental Work in Russian with Additional Essays in English and Armenian by other Contributors*. New York, 1954.
- Armenian Youth Federation of America Central Educational Council. *Armenian Youth Federation of America Program 1949-1950 Blue Book No. V*. Boston, 1949.
- . *Armenian Youth Federation of America Program 1950-1951 Blue Book No. VI*. Boston, 1950-1951.
- . *Armenian Youth Federation of America Program 1951-1952 Blue Book No. VII*. Boston, 1951-1952.
- Arpec, Leon. *The Armenian Awakening: A History of the Armenian Church, 1820-1860*. Chicago, 1909.
- . *A History of Armenian Christianity*. New York, 1946.
- Aslan, Kevork. *Armenia and the Armenians from the Earliest Times until the Great War (1914)*. Translated by Pierre Crabitès. New York, 1920.
- Atamian, Sarkis. *The Armenian Community: The Historical Development of a Social and Ideological Conflict*. New York, 1955.
- Babayan, Aram, ed. *Hairenik, Hai Groghnere Haireniki Masin* [Fatherland, Armenian writers on the fatherland]. Erivan, 1946.
- Barkley, Henry C. *A Ride Through Asia Minor and Armenia*. London, 1891.
- Basmadjian, K. J. *Levon V Lusignan Vertjin Takavor Hayots* [Leo V Lusignan, the last king of the Armenians]. Paris, 1908.

- Basmdjian, K. J. *Histoire moderne des arméniens*. Paris, 1917.
- Bellaud, M. *Essai sur la langue arménienne*. Paris, 1812.
- Blackwell, Alice Stone. *Armenian Poems*. Boston, 1917.
- Bliss, Edwin Munsell. *Turkey and the Armenian Atrocities*. New York, 1896.
- Borian, B. A. *Armenia, mezhdunarodnaia diplomatiia i SSSR* [Armenia, international diplomacy and the USSR]. Moscow-Leningrad, 1928. 2 vols.
- Burke, Edmund. *The Correspondence of Edmund Burke*. Cambridge, 1958-1961. 3 vols.
- Buxton, Noel, and Harold Buxton. *Travel and Politics in Armenia*. London, 1914.
- Chalkhushian, Gr. *Armianskii vopros i Armianskie pogromy v Rossii (Panislamizm)* [The Armenian Question and the Armenian pogroms in Russia (Pan-Islamism)]. Rostov na Donu, 1905.
- Chamich, Michael. *History of Armenia*. Translated by Johannes Avdail. Calcutta, 1927. 2 vols.
- Girbied, Jacques Chahan de, and F. Martin. *Recherches Curieuses sur l'histoire ancienne de l'Asie*. Paris, 1806.
- Girbied, Jacques Chahan de, and Mir-Davoud-Zadour de Melik Schahnazar. *Détails sur la situation actuelle du royaume de Perse*. Paris, 1816.
- Coursons, Viconte des. *La Rébellion arménienne*. Paris, 1895.
- Cuinet, Vital. *La Turquie d'Asie: géographie administrative*. Paris, 1890-1894. 4 vols.
- Darhinian, Artak. *Hai Azatagrakan Shurzhaman Ozeren (Husher 1890en 1940)* [From the days of the Armenian liberation movement, memoirs from 1890 to 1940]. Paris, 1947.
- Der Nersessian, Sirarpie. *Armenia and the Byzantine Empire*. Cambridge, Mass., 1945.
- Djanachian, Mesrop. *Patmuthiun Ardi Hai Graganuthian* [History of modern Armenian literature]. Venice, 1953.
- Djankulian, H. H. *Hishatakner Haikakan Djeknazhamen* [Memories from the Armenian crisis]. Constantinople, 1913. 4 vols.
- Doumergue, G. *L'Arménie, les massacres et la question d'Orient*. 2d ed.; Paris, n.d.
- Dzhivelegov, A. K. *Armiane v Rossii* [Armenians in Russia]. Moscow, 1906.
- Elisaeus, Bishop of the Armenians. *The History of Vartan, and the Battle of the Armenians: Containing an Account of the Religious Wars Between the Persians and the Armenians*. Translated by C. F. Neumann. N.p., 1830.
- Emin, Joseph. *The Life and Adventures of Joseph Emin, An Armenian; Written in English by Himself*. London, 1792.
- . *Life and Adventures of Emin Joseph Emin 1726-1809*. By Joseph Emin. Edited by Amy Apar. 2d ed.; Calcutta, 1918.
- Eprikian, H. S. *Patkerazard Benashkharhik Bararan* [Illustrated Armenian geographic dictionary]. Venice, 1903-1907. 2 vols.
- Gabriel, M. S. *Bleeding Armenia: Its History and Horrors under the Curse of Islam*. New York, 1896.

- Calemkarian, Grigoris.** *Palmutiun Hai Lragruthian* [History of Armenian journalism]. Vienna, 1893.
- Garnett, David.** *The Golden Echo*. New York, 1954.
- Garo, Armen** [Pasdermadjian]. *Aprevadz Ozer* [Memoirs of past years]. Boston, 1948.
- Gharip, Armen.** *Hunchakian Matian* [Hunchakian book]. Second pamphlet: *S.D. Hunchakian Kusaktsuthian Dzagire* [The program of the S.D. Hunchakian Party]. Beirut, February, 1952.
- . Third pamphlet: *S.D. Hunchakian Kusaktsuthian Dzagire* [The program of the S.D. Hunchakian Party]. Beirut, March, 1952.
- Gismegian, Manoug C.** *Palmutiun Amerikahai Kaghakakan Kusaktsuthians 1890-1925* [The history of the Armenian-American political parties 1890-1925]. Fresno, Calif., 1930.
- Giuzalian, G.** *Hai Kaghakakan Metki Zargatsume yev H.H. Dashnaktsuthiune* [The enlightenment of the Armenian political mind and the A.R. Federation]. Paris, 1927.
- Goodspeed, Edgar J.** *The Twelve*. Philadelphia, 1957.
- Greene, Frederick Davis.** *Armenian Massacres or the Sword of Mohammed*. New York, 1896.
- Grousset, René.** *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*. Paris, 1947.
- Hairenik Batsarik Tiv 2** [Hairenik, special issue no. 2]. Boston, 1914.
- Hall, H. R.** *The Ancient History of the Near East*. London, reprinted 1952.
- Herodotus.** *History*.
- Hobeleankan Tonakataruthiun I Pars S.D. Hunch. Kusaktsuthian 60 Areaki** [The celebration of the 60th anniversary of the S.D. Hunchakian Party]. San Francisco, 1948.
- H.H.D. Amer. Kedr. Komite** [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation]. *Vatsunamiak (1890-1950)* [Sixtieth anniversary (1890-1950)]. Compiled by S. Vratzian. Boston, 1950.
- H.H.D. Buro** [Bureau of the Armenian Revolutionary Federation]. *Hushapalum H.H. Dashnaktsuthian 1890-1950* [Historical collection of the A.R. Federation]. Boston, 1950.
- H.H.D. Arevmethian Yevropayi Kedr. Komite** [Central Committee of the Armenian Revolutionary Federation of Western Europe]. *H.H. Dashnaktsuthiune Yevropayi Metj* [The Armenian Revolutionary Federation in Europe]. Paris, 1952.
- H.H. Dashnaktsuthian Arevmethian Yevropayi Ketronakan Komite** [Central Committee of the Armenian Revolutionary Federation of Western Europe]. *H.H. Dashnaktsuthiun* [A.R. Federation]. Paris, 1936.
- Harris, J. Rendel, and Helen B. Harris.** *Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia*. London, 1897.
- Horton, George.** *The Blight of Asia*. Indianapolis, 1926.
- Indjikian, A. M.** *Mikael Nalbandiani Kyanki yev Gordzuncuthian Daregruthiune* [Daily of the life and work of Mikael Nalbandian]. Erivan, 1934.
- Johanissjan, Aschot** [Hovhannesian, Aschot]. *Israel Ory und Armenische Befreiungsidee*. Inaugural Dissertation. Munich, 1913.

- Jonquière, le Vicomte de la. *Histoire de l'Empire ottoman*. Nouvelle ed.; Paris, 1914. 2 vols.
- Kamar-Katiba [Patkanian, Rafael]. *Kamar-Katibai Banasteghtzuthiunke* [The poetry of Kamar-Katiba]. Moscow, 1881.
- Karibi. *Krasnaia kniga* [Red book]. Tiflis, 1920.
- Kasarjian, Bedros. *Hai Arakelakan Yekheghetsin yev Ir Vardapetuthiune* [The Armenian Apostolic Church and its doctrine]. Paris, 1945.
- Kilikia [Cilicia]. St. Petersburg, 1894.
- King, L. W., ed. *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser King of Assyria B.C. 860-825*. London, 1915.
- Kitur, Arsen. *Hai Azatagruthian Djanaparhin* [The road of Armenian liberation]. Beirut, 1919.
- . *Hunchakian Matian* [Hunchakian book]. Fifth pamphlet: *Hunchakian Kelkhavor Tsoysere* [The major demonstrations of the Hunchakian Revolutionary Party]. Beirut, 1954.
- Koriun. *Tark Mashtotsi* [Life of Mesrop Mashtots]. Preface by M. Abeghian. Cairo, 1951.
- Langer, William L. *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*. 2d. ed.; New York, 1951.
- Lazian, Gabriel. *Demker Hai Azatagrakan Sharzhumen* [Personalities from the Armenian liberation movement]. Cairo, 1949.
- Léart, Marcel. *La question arménienne à la lumière des documents*. Paris, 1913.
- Leo [Babakhanian, A.] *Grigor Ardzruni* [in Armenian]. Tiflis, 1901-1904. 3 vols.
- . *Thiurkahai Heghapokhuthian Gaghaparabanuthiune* [The ideology of the Armenian revolution in Turkey]. Paris, 1934, 1935. 2 vols.
- . *Ani* [in Armenian]. Erivan, 1946.
- . *Hayots Patmuthiun* [History of the Armenians]. Vol. II. Erivan, 1946.
- Lepsius, Johannes. *Armenia and Europe*. London, 1897.
- . *Deutschland und Armenia 1914-1918*. Potsdam, 1919.
- Levonian, Garegin. *Hai Girke yev Tepagruthian Arveste* [The Armenian book and the art of printing]. Erivan, 1946.
- Longuet, Jean. *Le mouvement socialiste international*. Vol. V of *Encyclopédie socialiste syndicale et coopérative de l'Internationale ouvrière*, edited by Compère-Morel. Paris, 1913.
- Lynch, H. F. B. *Armenia Travel and Studies*. London, 1901. 2 vols.
- M., Y. G. *Thiurkahayots Hin Vadjarakanuthiunn yev Vadjarakank 1740-1890* [Early trade and merchants among the Turkish Armenians 1740-1890]. Constantinople, 1908.
- Macler, Frédéric. *La Nation arménienne: son passé, ses malheurs*. Paris, 1924.
- Manandian, Hakob. *Fcodulisme Hin Hayastanum; Arshakunineri U Marzpathian Shertjan* [Feudalism in ancient Armenia: Arsacid and Marzpan period]. Erivan, 1934.

- Manandian, Y. A. *A Brief Survey of the History of Ancient Armenia*. N.p., n.d.
- Mandelstam, André-N. *La société des nations et les puissances devant le problème arménien*. Paris, 1926.
- Mariotti, John A. R. *The Eastern Question*, 4th ed.; Oxford, 1951.
- Martuni, Al [Myasnikian]. *Kusaktsuthiunnere Gaghutahayuthian Metj* [The political parties among the Armenians of the Diaspora]. Tiflis, 1921.
- Mikaelian, Christopher. *Heghapokhakani Methere* [Thoughts of a revolutionary]. 3d ed.; Athens, 1951.
- Millingen, Frederick (Osman Seify-Bey). *La Turquie sous le regne d'Abdul-Aziz 1862-1867*. Paris, 1868.
- . *Wild Life Among the Koords*. London, 1870.
- Missak, H. *Le Père Ottoman 1644-1676*. Paris, 1903. (A reprint from the *Revue d'histoire diplomatique*.)
- Morgan, Jacques de. *History of the Armenian People*. Translated by Ernest F. Barry. Boston, n.d.
- Nalbandian, Mikael. *Yerkeri Liakatar Zhoghovadzoy* [Complete works]. Erivan, 1945-1949. 4 vols.
- Nalbandian, M. *Andip Yerker* [Unpublished works]. Edited and compiled by Ashot Hovhannesian. Erivan, 1935.
- National Congress of Turkey. *The Turco-Armenian Question: The Turkish Point of View*. Constantinople, 1919.
- Nazarbek, Avetis. *Through the Storm: Pictures of Life in Armenia*. London, 1899.
- . *The Voice of the Armenian Revolutionists upon the Armenian Problem and How to Solve It*. London, n.d.
- Nersessian, M. G. *Hai Zhoghovurdi Azalagrakan Paikare Thiurkakan Bernapetuthian Dem* [The struggle for freedom of the Armenian people against Turkish oppression]. Erivan, 1955.
- Nervanian, S. *Heghapokhakanner—Vardan Goloshian, H. Agripasian* [Revolutionaries—Vardan Goloshian, H. Agripasian]. Geneva, 1905.
- Nishkian, H. M. *Aratjin Kaidzere Etj Me Karno Zartonken* [The first sparks—a page from the awakening in Erzerum]. Boston, 1930.
- Norian, A. *Dervagner H.H. Dashnaktsuthian Gordzuteuthiunits* [Episodes from the activities of the A.R. Federation]. Boston, 1917.
- Norman, C. B. *Armenia and the Campaign of 1877*. London, 1878.
- Nurikhan, Minas. *The Life and Times (1660-1750) of the Servant of God Abbot Mechitar*. Translated by John McQuillan. Venice, 1915.
- Ormanian, Malachia. *The Church of Armenia*. London, 1912.
- . *Azgapatum* [The story of the nation]. Constantinople and Jerusalem, 1912-1927. 3 vols.
- . *Khohk yev Khoshk* [Thoughts and talks]. Jerusalem, 1929.
- Oshagan, H. *Hai Grakanuthiun* [Armenian literature]. Jerusalem, 1942.
- Oswald, Felix. *Geology of Armenia*. London, 1906.
- Palasanian, Stepanos. *Hayots Patmuthiun* [History of the Armenians]. Constantinople, 1919.

- Parrot, Friedrich. *Journey to Ararat*. Translated by W. D. Cooley. New York, 1846.
- Partizuni, *Khatchatur Abovian, Kyanke yev Steghdragordzuthiune* [Khatchatur Abovian, his life and work]. Erivan, 1952.
- Pasdermadjian, H. *Histoire de l'Arménie depuis les origines jusqu'au traité de Lausanne*. Paris, 1949.
- Pears, Edwin. *Life of Abdul Hamid*. New York, 1917.
- Polozhenie armian v Turtsii do vmieshatelstva derzhan v 1895 godu. [Condition of the Armenians in Turkey before the intervention of the powers in 1895]. Moscow, 1896.
- Raff (Hakob Melik-Hakobian). *Ardziv Vaspurakani (Khirimian Hairig)* [The eagle of Vaspurakan (Khirimian Hairig)]. Tiflis, 1893.
- . *Khente* [The Fool]. 3d ed.; Vienna, 1905.
- . *Kaitzer* [Sparks]. Vienna, 1904, 1952. 2 vols.
- Rolin-Jacquemyns, M. G. *Armenia, the Armenians, and the Treaties*. London, 1891.
- Ruben [Der Minasian, Ruben]. *Hai Heghapokhankani Me Hishatakneri* [Memoirs of an Armenian revolutionary]. Los Angeles, 1951-1952. 7 vols. Vols. I, III, and IV are written by Ruben alone. Vol. II is written by Aram-Ruben and contains separate sections by the two revolutionaries Aram and Ruben. Vol. V is by the two revolutionaries Ruben and Yerkat.
- Sabah-Gulian, S. *Inknavar Hayastan* [Autonomous Armenia]. Cairo, 1915.
- . *Sotsializm yev Hairenik* [Socialism and the fatherland]. Providence, 1916.
- . *Bareri yev Yezveri Batsatruthiunner* [The meaning of words and terms]. Boston, 1927.
- Safrastian, Arshak. *Kurds and Kurdistan*. London, 1948.
- Sarafian, Kevork A. *History of Education in Armenia*. La Verne, Calif., 1930.
- Sarkissian, A. O. *History of the Armenian Question to 1885*. Urbana, Ill., 1958.
- Sarukhan. *Haikakan Khendiren yev Azgayin Sahmanadruthiune Thirkiayum (1860-1910)* [The Armenian Question and the Armenian National Constitution in Turkey (1860-1910)]. Tiflis, 1912.
- Seth, Mesrobov Jacob. *Armenians in India*. Calcutta, 1937.
- S.D. Hunchakian Kusaksuthian Fransayi Shertjan [S.D. Hunchakian Party, Branch in France]. *Hushardzan* [Memoria]. Paris, 1930.
- Seferian, Mihran M. *Hunchakian Matian* [Hunchakian book]. First pamphlet: *Intchu yev Intchpes Himnevetsav S.D. Hunchakian Kusaksuthiune* [Why and how the S.D. Hunchakian Party was formed]. Beirut, 1952.
- . ———. Fourth pamphlet: *S.D. Hunchakian Kusaksuthian Propakant-Karozchakan Gordzuneuthiune* [The propaganda-missionary activity of the S.D. Hunchakian Party]. Beirut, 1954.
- Scropan, Mushegh (also as Mushegh Arkypiskopos). *Mantchesderi Hai*

- Gaghute [The Armenian community of Manchester, England]. Boston, 1911.
- . *Haikakan Meghdsavantje* [The Armenian nightmare]. Boston, 1916.
- . *Mer Paskare Hai Azatagruthian Ughiov* [Our struggle in the path of Armenian liberation]. Cairo, 1948.
- Seton-Watson, R. W. *Britain in Europe 1789-1914*. Cambridge, England, 1945.
- Shahaziv, Yervand. *Divan Mikael Nalbandiani* [Archives on Mikael Nalbandian]. Erivan, 1932.
- Soc. Dem. Hunchakian Kusaksuthian Amerikayi Boghokogh Gordz. Marmin. [The executive committee of the protesting faction of the American Branch of the Social Democrat Hunchakian Party]. *S.D. Hunch. Enkerneru Dalastanin* [The cause of the members of the Social Democrat Hunchakian Party]. Boston, 1920.
- Soc. Dem. Hunch. Kus. Amer-i Sherdjane [Social Democrat Hunchakian Party of America]. *Hunchak Taregirk* [Hunchak Yearly]. Providence, 1931.
- . *Hunchak Taregirk* [Hunchak Yearly]. New York, 1932.
- Soc. Dem. Hunchakian Kus. Kedr. Varchuthiun. [Central Committee of the Social Democrat Hunchakian Party]. *Hisnameak—1887—1937—Sots. Demokrat Hunchakian Kusaksuthian* [The fiftieth anniversary of the Social Democrat Hunchakian Party, 1887-1937]. Providence, 1938.
- Surbezy, Francois. *Les affaires d'Arménie et l'intervention des puissances européennes (de 1894 à 1897)*. Thèse pour le doctorat. Université de Montpellier. Faculté de Droit, 1911.
- Sykes, Mark. *Dar-Ul-Islam*. London, 1904.
- Taylor, A. J. P. *The Struggle for the Mastery in Europe 1818-1918*. Oxford, 1934.
- Tchobanian, Archag. *Mekertitch Beshiktashliani Gertvadznern U Djarere* [The writings and speeches of Mekertitch Beshiktashlian]. Paris, 1904.
- . *The People of Armenia: Their Past, Their Culture, Their Future*. London, 1914.
- . *Mer Grakanuthiune* [Our literature]. Paris, 1926.
- . *Victor Hugo, Chateaubriand, et Lamartine dans la littérature arménienne*. Paris, 1935.
- Teodik. *Amenun Daretsaytse* [Everybody's yearbook]. Constantinople, Vienna, Venice, and Paris, 1907-1929, 19 vols.
- Ter-Movsesian, Sahak. *Patmuthiun Hayats Skizben Minchev Mer Orere* [Armenian history from its beginnings to the present]. Venice, 1922-1923, 2 vols.
- Thorossian, H. *Histoire de la littérature arménienne des origines jusqu'à nos jours*. Paris, 1951.
- Tip U Tar* [Type and letters]. Constantinople, 1912.
- T-Minasian, Y. *Voskedari Hai Grakanuthiune* [The Armenian literature of the Golden Age]. Erivan, 1946.
- Tonapetian, Petros [Vaghinak]. *Hayastan yev Hai Joghovurde Dareri Mit-*

- jou [Armenia and the Armenian people through the centuries]. Paris, 1947, 1949. 2 vols.
- Tourian, Yeghishe. *Patmuthiun Hai Matenagrutkian* [History of Armenian literature]. Jerusalem, 1933.
- Townshend, A. F. *A Military Consul in Turkey*. Philadelphia, 1910.
- Tunaya, Tarik Z. *Turkiyede Siyasi Partiler 1859-1932* [The political parties in Turkey]. Istanbul, 1952.
- Tyler, Mason Whiting. *The European Powers and the Near East, 1875-1903*. Minneapolis, 1925.
- Vandal, Albert. *Les Arméniens et la réforme de la Turquie*. Paris, 1897.
- Varandian, Mikael. *Veradzenough Haivenike yev Mer Dere* [The rebirth of the fatherland and our role]. Geneva, 1910.
- . *Haihakani Sharzhman Nakhaparmuthiune* [Introductory history of the Armenian movement]. Geneva, 1912, 1914. 2 vols.
- . *Simon Zavarian (Gidzer li Kianken)* [Simon Zavarian, sketches from his life]. Boston, 1927.
- . *H.H. Dashnaksutkian Patmuthiun* [History of the A.R. Federation]. Paris and Cairo, 1932, 1950. 2 vols.
- Vasiliev, A. A. *History of the Byzantine Empire 324-1453*. 2d English ed., rev.; Madison, Wisconsin, 1952.
- Vratzian, Simon. *Rosdom, A Biographical Sketch*. Boston, 1950.
- Ward, A. H., and G. P. Gooch. *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Vol. III. Cambridge, England, 1923.
- Y., M. *Enkeravutkiane yev Hai Enkeravakannere* [Socialism and the Armenian socialists]. Cairo, 1910.
- Yeramian, Hambarsum. *Hushardsan* [Memoria]. Alexandria, Egypt, 1929. 2 vols.
- Yeremian, Simcon. *Azgayin Demker Graget Hayer* [National figures. Armenian men of letters]. Venice, 1913-1931. 10 vols.
- Zarhbanalian, Garegin. *Patmuthiun Haihakani Tepagrutkian Sheznavorutnen Minch Ar Mez* [The history of Armenian printing from its beginnings to the present]. Venice, 1895.
- . *Patmuthiun Hayeren Deprutkian* [History of Armenian literature]. Venice, 1932, 1905. 2 vols.
- Zartarian, V. G., ed. *Hishatakarna Hai Yerevelineru* [Memorials on some notable Armenians]. Constantinople, 1910-1912. 3 vols.
- Zeitunsk. *Zetituni Antsien yev Nerkayen* [Out of Zeitun's past and present]. Vienna and Paris, 1900, 1903. 2 vols.

- Aharonian, Vardges. "The Armenian Emancipatory Struggle," *Armenian Review*, VI (Winter 1953), 3-21; VII (Spring 1954), 55-60; (Summer 1954), 64-69; (Autumn 1954), 118-121.
- Altchutjian, Aram. "Rostome Bakuyum" [Rostom in Baku], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly], July 1956-January 1957.

- Amurian, A. "Husher Googoonian Arshavakhembits Hovsep Movsisiani (Argam Petrosian)" [Hovsep Movsisian's (Argam Petrosian) memoirs of the Googoonian Expedition], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly], February 1934–January 1935.
- Ananian, Mardiros A. "Armenian Mythology," in *The Mythology of All Races*, VII (Boston, 1925).
- Andon, Haïr [Megerditchian, Ervant D.]. "Megurditch Portaukalian," *Vasbouragan*, II (March 1941), 2–3.
- Aramayis (Ter Danielian). "Sarkis Googoonian," in *Divan H.H. Dashnaksuthian* [Archives of the A.R. Federation], II (Boston: H.H.D. Amerikayi Kedr. Komite [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation], 1938), pp. 5–25.
- Arpiarian, Arpiar. "Hayastan yev G. Bolis" [Armenia and Constantinople], *Nor Kiank* [New Life], II (June 1899–September 1899).
- "Ayb U Ben" [A and B], *Droshak*, November 1893, January 1894, March 1894, May 1894.
- Beozikian, G. [Shikaher]. "Khesri Tun" [House of the Straw Mat], *Vasbouragan*, II (April 1941), 2–3.
- . "Azatakrakan Sharzhumner Vanum" [Movements for freedom in Van], *Vasbouragan*, II (September 1941), 2–3.
- Berberian, Ruben. "Hai Masonnere yev "Ser" Othiake Polso Metj" [The Armenian masons and the "Ser" lodge in Constantinople], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly], March 1937–July 1937.
- Chuchian, Sahag. "Vasurakani Vertjin Hariuramiake yev Mer Hairenaktsakannerc" [The one-hundredth anniversary of Vaspuragan and our compatriotic unions], *Ardzve Vasbouragan*, XXVII (March–April 1936), 345–347.
- Dillon, E. J. "Armenia: An Appeal," *Contemporary Review*, LXIX (January 1896), 1–19.
- Dzeruni [Stepan Stepanian]. "Googoonian Khembi Arshavanke" [The expedition of the Googoonian band], in *Divan H.H. Dashnaksuthian* [Archives of the A.R. Federation], I (Boston: H.H. Amerikayi Kedr. Komite [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation], 1934), pp. 31–86.
- Eremian, S. "The Problem of the Decline of Slavery Society and the Rise of Feudal Relations in Ancient Armenia," in *Papers Presented by the Soviet Delegation at the XXIII International Congress of Orientalists, Iranian, Armenian and Central-Asian Studies* (Moscow: USSR Academy of Sciences, 1954), pp. 122–132.
- Fenerdjian, A. "Arat Vormnadruthiune Hayots Metj" [Freemasonry among the Armenians], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly], October 1954–February 1955.
- Ghazarian, Gevorg. "Intchpes Dzenund Arav H.H. Dashnaksuthiune" [How the A.R. Federation was established], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly] (November 1925), 7–25.
- Giuzalian, Garnik. "M. Portugalian (Mi Etj) Heghapokhakan Patmuthi-

- units)" [M. Portugalian, a page from the revolutionary history], *Vem.* XVI (July-October 1936), 1-29.
- . "Hayots Heghapokhuthiunits Aratj" [Before the Armenian revolution], *Hushapatum II.H. Dashnaksuthian 1890-1950* [Historical collection of the A.R. Federation 1890-1950] (Boston: H.H. Buro [Bureau of the Armenian Revolutionary Federation], 1950), pp. 14-60.
- H., Dz. "Entatsk Sharzhman Hai Heghapokhuthian" [The course of the Armenian revolutionary movement], condensed by Shah-Baze for Teodik, *Amenun Daretsaytse* [Everybody's yearbook], V (Constantinople, 1911), pp. 171-174.
- "Hin Teghter" [Old papers], *Vem.* III (January-February 1934), 115-116.
- Karon, Heverhili [Sahakian, Karo]. "Pap Alii Tsoytse" [The demonstration of Bab Ali], *Hunchak Taregirk* [Hunchak yearly] (Soc. Dem. Hunchakian Kus. Amer-i Shertjan [Social Democrat Hunchakian Party of America], 1932), pp. 34-52.
- Kasarjian, Bedros. "Vov E. Shazi Kam Shah Murat" [Who is Shazi or Shah Murat], *Nor Or* [New Day], 1949, December 20, December 23.
- Khan-Azat, Ruben. "Hai Heghapokhakani Husherits" [Memoirs of an Armenian revolutionary], *Hairenik Ansagir* [Hairenik Monthly], June 1927-May 1929.
- Khatanasian, Yr. "Rostom (Stepan Zorian)" [Rostom (Stepan Zorian)], *Hairenik Ansagir* [Hairenik Monthly] (December 1956), 109-111.
- Kurdian, H. "Grakhosakan Ser Anthoni Sherli" [A book review of the biography of Sir Anthony Sherley], *Hairenik Ansagir* [Hairenik Monthly] (September 1936), 170-175.
- . "Israel Orii Keankin Aratjin Shertjane" [The early years of the life of Israel Ori], *ibid.* (January 1956), 70-78.
- . "Israel Orii Mosgovayi Metj" [Israel Ori in Moscow], *ibid.* (February 1956), 79-80; (March 1956), 72-80.
- Lusinian, Nurhan. "Zeytun Tjakatamarte" [The battle of Zeitun], *Hisnameak—1887-1937—Sots. Demokrat Hunchakian Kusaksuthian* [The fiftieth anniversary of the Social Democrat Hunchakian Party, 1887-1937] (Providence: Soc. Dem. Hunchakian Kus. Kedr. Varchuthiun [Central Committee of the Social Democrat Hunchakian Party], 1938), pp. 134-146.
- Mikaelian, Christopher. "Bekorner Im Husherits" [Fragments from my memoirs], *Hairenik Ansagir* [Hairenik Monthly] (August 1924), 54-62.
- Nazarbek, Avetis. "Zeitun," *Contemporary Review*, LXIX (April 1896), 513-528.
- Plotrovsky, B. "Excavations of the Urartian Citadel on the Karmir-Blur," in *Papers Presented by the Soviet Delegation at the XXIII International Congress of Orientalists, Iranian, Armenian and Central-Asian Studies*. Moscow: USSR Academy of Sciences, 1954.
- Rostom [Zorian, Stepan]. "Aratjin Kailer" [First steps], *Divan H.H. Dashnaksuthian* [Archives of the A.R. Federation], I (Boston: H.H.D. Amerikayi Kedr. Komite [Central Committee of the American Branch of the Armenian Revolutionary Federation], 1934), 89-91.

- Safrastian, A. "Armenian Thought and Literature since 1828," *Asiatic Review*, XXVI (April 1930), 331-336.
- Sahakian. "S.D. Hunch. Kusaktsuthian Goyuthian Antsealin yev Nerkayis" [On the existence of the S.D. Hunchakian Party in the past and in the present], *Eritassard Hayastan* [Young Armenia], 1944.
- Sarafian, Vahe A. "Turkish Armenian and Expatriate Population Statistics," *Armenian Review*, IX (Autumn 1956), 119-128.
- Sarkiss, H. J. "The Armenian Renaissance, 1500-1863," *Journal of Modern History*, IX (December 1937), 433-448.
- "Shahan Tjerpeli Antip Namake Ghukas Katoghikosi" [The unpublished letter of Shahan Tjerpel to Catholicos Ghukas], *Vem*, I (September-October 1933), 134-140.
- Shatirian, Martin:
- Sh., M. As dictated to N. Hangoyts. "Hayots Hasarakakan Sharzhumneri Patmuthiunits" [On the general intellectual movement of the Armenian people], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly] (March 1923), 27-39; (April 1923), 50-66.
- Taragir. "Angakhuthian Gaghapare H.H. Dashnaktsuthian Himnadirneri Metainnuthian Met]" [The idea of independence in the thoughts of the founders of the Armenian Revolutionary Federation], *ibid.* (September 1932), 87-103.
- Sevian, R. "Verb E Himnevel Dashnaktsuthiune" [When was the Dashnaktsuthium founded?], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly] (December 1936), 57-66.
- . "H.H. Dashnaktsuthian Aratjin Dzagiri Heghinaknere" [The founders of the first program of the Armenian Revolutionary Federation], *ibid.* (February 1937), 71-78.
- . "H.H. Dashnaktsuthian Aratjin Kallere yev Gorazitchner" [Initial tasks and leaders of the A.R. Federation], *ibid.*, April 1937-October 1937.
- . "H.H. Dashnaktsuthian Skezbnakan Dzagir-Kanonagire" [The first program-bylaws of the A.R. Federation], *ibid.* (January 1937), 90-99.
- Shaginyan, Marietta [Shahinian]. "Khachatur Abovian," *Soviet Literature* (Moscow, 1945), No. 1, pp. 134-140.
- Tahmazian, Gurgem. "Hambardzum Poyadjian (Murat)," in *Hisnameak—1887-1937—Sots. Demokrat Hunchakian Kusaktsuthian* [The fiftieth anniversary of the Social Democrat Hunchakian Party, 1887-1937] (Providence: Soc. Dem. Hunchakian Kus. Kedr. Varchuthiun [Central Committee of the Social Democrat Hunchakian Party], 1938), pp. 112-116.
- Valadian, V. "Sarkis Googooniani Arshavanke" [The Sarkis Googoonian Expedition], *Hairenik Amsagir* [Hairenik Monthly] (September 1957), 1-9; (October 1957), 23-32.
- Vardian, Gegham. "Pap Alii Tsoytse" [The Demonstration of Bab Ali], *Hisnameak—1887-1937—Sots. Demokrat Hunchakian Kusaktsuthian* [The fiftieth anniversary of the Social Democrat Hunchakian Party, 1887-1937] (Providence: Soc. Dem. Hunchakian Kus. Kedr. Varchuthiun

- [Central Committee of the Social Democrat Hunchakian Party], 1938), 124-134.
- Vratzian, Simon. "Mi Kani Djeshtumner" [A few corrections], *Vem*, XIV (April-June 1937), 78-82.
- . "H.H. Dashnaksuthian Dzenunde yev Himnadirnere" [The origin and founders of the A.R. Federation], in *Hushapatum H.H. Dashnaksuthian 1890-1950* [Historical collection of the A.R. Federation] (Boston: H.H.D. Buro [Bureau of the Armenian Revolutionary Federation], 1950), pp. 61-141.
- [Vratzian, Simon]. "Yerb E Himnevel H.H. Dashnaksuthiune" [When was the Dashnaksuthiun founded?], *Vem*, XXI (January 1938), 112.
- Zalian, Mik. "Hairenaserneru Miuthiune" [The Union of Patriots], *Vem*, I (September-October), 113-115.
- Zavarian, S. "Hishoghuthiunner Utsunakan Tevakannerits" [Memories from the 'eighties], *Hairenik Batsarik Tiv* 2 [Hairenik, special issue no. 2] (Boston, 1914), pp. 3-9.

کتابخانه دکتر زاون نرسیان

کتابهای قدیمی کتابخانه شخصی دکتر الکساندر پادماگریان

نشریات روزنامه آلیک

کتابهای ارمنی کتابخانه باستانشناسان انگلیس در تهران

کتابخانه مجلس شورایی - لغت نامه دهخدا - قسمت ارمنستان

کتابخانه کلیسای آرامنه ، اصفهان

دائرة المعارف اسلامی - قسمت ارمنستان .

بیادآوری

لازم میدانند که در پایان کتاب مطلبی بعنوان توضیح افزوده گردد. خوانندگان واقف به این حقیقت هستند که ترکیه‌ای که در کتاب نام برده شده ترکیه عثمانی بوده است یعنی دولتی که تحت رژیم استبداد اداره میشد. کلمه استبداد خود گویای حقایق بسیاری می‌باشد اما سقوط رژیم استبدادی آل عثمان نه تنها در اوضاع اجتماعی و سیاسی آرامنه، بلکه در زندگی عموم ترکها نیز تحولی ایجاد کرد. ضمناً چنانچه خوانندگان مطالعه فرمودند تاریخ کنونی تا سنه ۱۹۱۸ یعنی متجاوز از نیم قرن پیش بوده بنابراین هر جا سخن از ترکیه رفته منظور ترکیه عثمانی بوده است و آنچه از آن بعد گذشته از این مقوله خارج است. در خاتمه لازم به یادآوری است که تربی زوند همان طرابوزان است همچنان که گارنی همان اضروم می‌باشد و در برخی از صفحات کتاب، با توجه به اسناد مربوطه، لفظ ارمنی آورده شده.

زیر چاپ :

تاریخ جامع آرامنه

(در چهار جلد)

اورارتو

تاریخ باستانی

هنر معماری آرامنه

ادبیات آرامنه

:

ترجمہ و تالیف : دکتر پادماگریبان - گیو آقاسی

گرا بار و آشنخمار ابار

ترجمه و تألیف : گیو آفاسی - دکتر پادماگریان

(۳۰۰ صفحه - جلد زرکوب بها ۳۰۰ ریال) بزودی منتشر خواهد شد.

دلاوران سامون

چاپ اول (نایاب)

چاپ دوم با تجدید نظر کلی بزودی منتشر خواهد شد

فولکلور ارمنه

(نایاب)

کمکهای اولیه در دندانپزشکی (زیر چاپ)

(نگارش دکتر پادماگریان)

ایمپلانتولوژی

گاشتن دندان

تألیف : پروفیسور لینکو

نشر : دکتر الکساندر پادماگریان

(با ۱۲۰۰ کایشه)

جامع ترین کتابی که تاکنون در مورد کاشتن مصنوعی دندان

نوشتہ شدہ . پروفیسور لینکو مخترع این روش نوین

تاریخ دندانپزشکی را نیم قرن تسریع کرده است

قیمت : ۳۵ تومان

از انتشارات سازمان فرهنگی پاد .

تهران خیابان فروردین - سزاوار شماره ۲۳۴ تلفن ۶۶۰۵۰۱